

RELIGIEUZE
TOLERANTIE
&
RELIGIEUZE DIVERSITEIT

BRYAN WILSON, PH.D.
EMERITUS FELLOW
UNIVERSITEIT VAN OXFORD
ENGELAND

28 APRIL 1995

RELIGIEUZE
TOLERANTIE
&
RELIGIEUZE DIVERSITEIT

UITGEGEVEN DOOR HET INSTITUUT VOOR DE BESTUDERING VAN RELIGIE IN AMERIKA

RELIGIEUZE TOLERANTIE
& RELIGIEUZE DIVERSITEIT

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	v
I. Mensenrechten & Religieuze Vrijheid	1
II. Moderne Religieuze Diversiteit	2
III. Tolerantie volgens de Christelijke Traditie	3
IV. Cultuurgebondenheid in de Definitie van Religie	4
V. Moderne Definities van Religie	5
VI. Ethisch Neutrale Definities	5
VII. Interne Logische Samenhang van Geloofsovertuigingen en Praktijken	6
VIII. Het Vóórkomen van Anders Denken	7
IX. Abstracte Definities	9
X. De Bestanddelen van Moderne Definities	9
XI. Inventarisatie van Mogelijkheden	10
XII. Religies als Historische Entiteiten	13
XIII. Diversiteit en Generalisatie	14
XIV. Diversiteit onder Religies: Het Boeddhisme	15
XV. Theravada-boeddhisme	15
XVI. Diversiteit onder Religies: De Jäins	18

XVII.	Diversiteit onder Religies: Het Hindoeïsme	19
XVIII.	Hindoeïsme: De Sankhya School	19
XIX.	Diversiteit onder Religies: Polytheïsme	21
XIXa.	Diversiteit onder Religies: Een Modern Voorbeeld	21
XX.	Diversiteit binnen Religieuze Tradities	23
XXI.	Diversiteit en Religieuze Evolutie	23
XXII.	Theologische Opvattingen en Religieus Geloof	24
XXIII.	Religie en Sociale Verandering	26
XXIV.	Traditionele Sekten	27
XXV.	De Weerstand tegen Nieuwe Religies	29
XXVI.	De Soorten Nieuwe Religies	29
XXVII.	Wereld-verwerpende Nieuwe Religies	30
XXVIII.	Wereld-bevestiging in Nieuwe Religies	31
XXIX.	De Houding van Tegenwoordige Nieuwe Religies	32
XXX.	Religie en Normen en Waarden	33
XXXI.	De Morele Erfenis van het Christendom	35
XXXII.	Hoe moet een Religie eruitzien?	37
XXXIII.	Tot Slot	39

Het Instituut voor de Bestudering van Religie in Amerika

Directeur

Dr. J. Gordon Melton

Adres

Postbus 90709

Santa Barbara, CA 93190-0709

Tel: 805-967-7721 of 805-967-2669

Fax: 805-683-4876

VOORWOORD

DR. GORDON MELTON, DIRECTEUR
INSTITUUT VOOR DE
BESTUDERING VAN RELIGIE IN AMERIKA

Naarmate de 20e eeuw zijn einde naderde, begon steeds meer religieus pluralisme voor te komen. Het pluralisme ontstond in de 19e eeuw en heeft in de 20e eeuw zijn bloeitijd gekend als een belangrijk punt op de grotere agenda voor de rechten en vrijheden van menselijke wezens. En in elke samenleving is vrijheid van religie één van de beste indicatoren van de algemene staat van de vrijheid van de mens.

De groei van de religieuze diversiteit werd mogelijk doordat religieuze structuren niet langer door de staat werden gecontroleerd en geen voorkeursbehandeling meer genoten. Door de opkomst van de diversiteit is daarom de seculiere staat ontstaan die een wet kan vaststellen terwijl ze als bemiddelende kracht fungeert, waardoor verschillende religieuze groepen naast elkaar kunnen bestaan. In een open samenleving kunnen verschillen in religieuze inzichten eerder een gelegenheid worden voor een goed gesprek en een toegenomen waardering voor het eigen spirituele leven en bewustzijn van de diversiteit van het menselijke bestaan, dan dat ze worden gebruikt als een excuus voor vijandelijkheden of voor een hele lijst van onbegrip en irrationele haat.

De groei van het pluralisme werd aan het einde van de 20e eeuw nog versneld doordat communicatie- en transportmogelijkheden waren verbeterd. In de 20e eeuw heeft de christelijke beweging de meeste varianten van het christendom naar de traditionele religieuze culturen van Afrika, Azië en het Midden-Oosten gebracht. Sinds de Tweede Wereldoorlog heeft de enorme migratie naar het Westen elke mogelijke vorm van oosterse religie naar Europa en Noord-Amerika gebracht. Tegelijkertijd werd door de telefoon, de tv en de personal computer de door ervaring opgedane wijsheid van elke bepaalde cultuur (met inbegrip van

haar spirituele bronnen) overal ter wereld naar de mensen thuis gebracht. Behalve in die paar overgebleven plaatsen waar wetten worden opgelegd die de vrijheid van religie verhinderen, bevinden zich tegenwoordig in alle moderne stadscentra, van Londen tot Nairobi, van Tokio tot Rio de Janeiro, aanzienlijke minderheidsgroeperingen van de wereldreligies.

De opkomst van het religieuze pluralisme op zich heeft ons gedwongen tot herziening van veel zaken waarvan we geloofden dat ze hoorden tot de sociale rol van religie, vooral haar noodzakelijk geachte functie om als een soort cement de volkeren van een land bijeen te houden. Landen kunnen gewoon net zo goed bijeen gehouden worden door hun gezamenlijke verlangen naar vrijheid en het goede leven dat daardoor gebracht wordt, dan door enige behoefte aan een uniforme cultuur en geloofsovertuiging. We hebben nu gezien dat landen heel goed in staat zijn om te bestaan in seculiere omgevingen met vele geloofsovertuigingen, en we hebben de sociale ontwrichting gezien die plaats kan vinden wanneer overheden een religieuze uniformiteit proberen op te leggen aan volkeren die hoge verwachtingen hebben ontwikkeld ten aanzien van persoonlijke vrijheid.

Tegelijkertijd moest onze houding ten aanzien van nieuwe religies die grotendeels was ontwikkeld vanuit een perspectief van binding aan de oudere religieuze gemeenschappen aanzienlijk worden bijgesteld, vooral omdat bij het publiek het vertrouwen in, en de loyaliteit ten opzichte van, de westerse religieuze instellingen enorm waren gedaald. Nog maar een generatie geleden beschouwden we de oudere religies als de opslagplaatsen van in de loop der tijd bewezen waarheden die generaties lang moesten blijven bestaan, terwijl nieuwe religies werden beschouwd als ééndagsvliegen. De laatste werden opzij gezet als kleine, oppervlakkige persoonlijke culten die opgebouwd waren rond charismatische personen en moesten uitsterven wanneer de oprichter kwam te overlijden. Naarmate er echter nieuwe religies zijn opgekomen, van de Bahá'í Faith tot de Kerk van Jezus Christus van Heiligen der Laatste Dagen die na de dood van hun oprichter niet alleen zijn blijven doorgroeien maar ook nog eens internationale religieuze gemeenschappen zijn geworden die miljoenen gelovigen trekken, zijn we de impuls om vernieuwende religieuze vormen voort te brengen, gaan beschouwen als onderdeel van het natuurlijke voortgaande sociale leven van alle mensen. Mensen zijn voortdurend bezig met het vervaardigen van nieuwe vormen van vroomheid, waarbij ze vergeten structuren laten herleven en nieuw leven inblazen, het ontwikkelen van persoonlijke varianten van het spirituele leven en het oprichten van nieuwe religieuze organisaties. Veel van deze vormen worden geïnstitutionaliseerd als plaatselijke varianten binnen grotere religieuze gemeenschappen, revitalisatiebewegingen, of worden enigszins onzichtbare eigen uitdrukkingen van gemeenschappelijke rituelen en aanvullende onderling wedijverende denominaties en religieuze groeperingen.

In het hiernavolgende essay geeft Bryan Wilson, de erkende deskundige op het gebied van nieuwe religies, een helder en beknopt overzicht van de ontwikkeling van een tolerante samenleving en van de aard van de religieuze diversiteit die daar samen mee is ontstaan. In het Westen is de opkomst van de diversiteit theologisch vergezeld gegaan van een herevaluatie (en afschaffing) van bepaalde beweringen over uniekheid die vroeger binnen de christelijke gemeenschap aangehangen werden, een proces dat grotendeels werd gedictéerd door het groeiende besef van de wereldreligies. Als gevolg van theologische veldslagen die generaties lang binnen het christendom hebben gewoed, zijn binnen het christendom verscheidene duizenden denominaties ontstaan en een schijnbaar eindeloze verzameling varianten van de theologie, georganiseerde vormen, kerkelijk leven, verering en ethische verplichtingen. Wanneer we het christendom vergelijken met verschillende andere religieuze gemeenschappen, worden we ons er al snel van bewust, dat de verschillen die er zijn ten aanzien van theologie en stijl van de riten die binnen het christendom bestaan, al bijna even groot zijn als de verschillen tussen het christelijk denken en de christelijke verering en die van andere geloofsgemeenschappen.

En zoals Wilson aantekent en zoals dat door een hele generatie van testcases voor de rechtbank wordt bevestigd, ontstaat door een enorme uitdaging aan religieuze tolerantie ook een uitbreiding van ons begrip van de verschijnselen en gemeenschappen die we terecht kunnen onderbrengen onder het begrip “religie”. Tegenwoordig zijn er maar weinigen die groeperingen van de hindoes en de boeddhisten helemaal uit zouden willen bannen. Enkele van de onlangs opgekomen nieuwere religies hebben moeten strijden voor religieuze erkenning. Nieuwere niet-theïstische geloofsovertuigingen die de mens centraal stellen, illustreren duidelijk dat religie kan bestaan (en dat is ook het geval) zelfs zonder dat er sprake is van enige erkenning van een godheid of onthulde waarheid.

Tot slot voert Wilson ook impliciet aan, dat het feit dat wij de diversiteit negeren die waarschijnlijk al in onze omgeving bestaat, op zich al een enorme hindernis vormt voor de verspreiding van de tolerantie en de uitbreiding van vrijheid van religie. Wij zijn geneigd waarde te hechten aan zaken die ons vertrouwd zijn en redenen te zoeken om denigrerend te spreken over diegenen die praktijken volgen die daarvan afwijken en van wie we de innerlijke logica niet kunnen begrijpen. Wij vinden het gemakkelijker om een karikatuur te maken van het religieuze leven van iemand anders dan om onze energie aan te wenden om aspecten te vinden die bij ons een snaar beroeren en waardering oproepen.

Daarom wordt dit essay door het Instituut voor de Bestudering van Religie in Amerika aangeboden als een eerste kaart waarmee men zich kan oriënteren op de manieren waarop

religie overal om ons heen tot uitdrukking wordt gebracht. Deze biedt een aantal broodnodige, niet-oordelende handvatten, waarmee we een begin kunnen maken om de aard te begrijpen van de verschillende religieuze groepen en spirituele gemeenschappen, zelfs als deze hieronder niet vermeld worden of niet uitvoerig worden besproken, of het nu oude gevestigde kerken betreft of moderne, nieuwe geloofsovertuigingen.

J. GORDON MELTON

Instituut voor de Bestudering van Religie in Amerika

mei 1995

Het Instituut voor de Bestudering van Religie in Amerika is in 1969 opgericht als instelling waar onderzoek wordt gedaan naar religieuze groeperingen en organisaties in Noord Amerika. Toen er in de jaren 90 van de 20e eeuw een zekere eensgezindheid was ontstaan over de integratie van onze kennis over nieuwe religies, heeft het Instituut zijn aandachtsgebied uitgebreid tot Europa, Afrika en Azië. Het instituut steunt de Amerikaanse Verzameling van Religies in de Davidson Library van de Universiteit van Santa Barbara en publiceert een verscheidenheid aan referentieboeken en wetenschappelijke monografieën over verschillende religieuze groeperingen en verschijnselen.

RELIGIEUZE TOLERANTIE & RELIGIEUZE DIVERSITEIT

BRYAN R. WILSON, PH.D.
EMERITUS FELLOW
UNIVERSITEIT VAN OXFORD
ENGELAND

28 APRIL 1995

I. MENSENRECHTEN & RELIGIEUZE VRIJHEID

Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog is het recht van alle menselijke wezens op religieuze vrijheid vastgelegd in resoluties van verschillende internationale instanties, zoals de Verenigde Naties, de Europese Raad en het Akkoord van Helsinki. Overheden krijgen de taak om niet alleen elk eventueel eerder beleid ten aanzien van godsdienstvervolging aan de kant te zetten, maar ook om actief op te treden om religieuze vrijheid te beschermen, zolang de religieuze praktijken van een bepaalde sekte of denominatie maar niet strijdig zijn met het gewone strafrecht en niet ingaan tegen de rechten van andere burgers. Vooral door het ontbreken van ook maar enige wetenschappelijk overeenstemming over de definitie van religie, betekenen zulke resoluties echter niet het einde van alle vormen van religieuze discriminatie. De overheid kan nog steeds een voorkeur blijven

houden voor één (of meer) religies, zoals in verschillende Europese landen wordt aangetoond door de wettelijke instelling van bepaalde religies. Een dergelijke voorkeur kan voor bepaalde religieuze gemeenschappen economische en met name fiscale voordelen inhouden, maar ook sociale en zelfs politieke voorrechten die andere geloofsovertuigingen onthouden worden. Zelfs wanneer dergelijke discriminerende maatregelen niet openlijk worden gehandhaafd (door de wet, gewoonte of traditie) kunnen er nog verschillende zienswijzen van de overheid of vanuit de sociale hoek komen, waardoor bepaalde soorten religies worden bevoordeeld boven andere. Vooral van de kant van de overheid of van het publiek kan wantrouwen bestaan ten opzichte van bepaalde religieuze organisaties, vooral wanneer de leer en de praktijken van zo'n religie in het algemeen vreemd overkomen – zo vreemd, dat deze door de overheid of door de publieke mening beschouwd kunnen worden als zijnde “niet echt religieus”. Het publiek, en soms de overheid, roepen dan een stereotype beeld op van hoe een religie er uit zou moeten zien en hoe gelovigen van zo'n religie zich moeten gedragen. Instituties die al te radicaal afwijken van dit model, dat wellicht onbewust als hypothese werd neergezet, kunnen daardoor niet in aanmerking komen om normaal religieus getolereerd te worden. Ze lijken inderdaad buiten de categorie te vallen van wat überhaupt als religie wordt beschouwd, en ze kunnen zelfs met de beschuldiging worden geconfronteerd dat ze te werk gaan op manieren die tegen de wet indruisen.

II. MODERNE RELIGIEUZE DIVERSITEIT

In de laatste 50 jaar is in de westerse samenlevingen de diversiteit van religies aanmerkelijk toegenomen. Het aantal nieuwe religieuze organisaties is drastisch toegenomen, sommige ervan zijn voor het eerst naar het Westen geïmporteerd, vooral vanuit het Oosten. Het eerdere religieuze pluralisme, dat vrijwel geheel beperkt bleef tot varianten binnen het christendom, is nu uitgebreid tot nieuwe concepten van spiritualiteit en nieuwe bewegingen die zijn afgeleid van andere religieuze tradities. De zaken waar men zich op richtte, de leerstellingen, de praktijken en de organisatiepatronen van die verschillende bewegingen – of ze nu inheems of geïmporteerd zijn – lopen sterk uiteen en wijken vaak volledig af van de overeenkomstige kenmerken van traditionele kerken of sekten. Er moet echter wel gesteld worden, dat het samenvallen van de roep tot vrijheid van religie door die internationale organisaties en de grote toename van het aantal religieuze bewegingen een gelukkige omstandigheid was. De plannen van die internationale instanties waren niet specifiek gericht op de kwestie van het tolereren van deze nieuwe religies. Ze waren eerder vooral bezorgd over de vrijheid van religie binnen de communistische wereld, en op een goede verstandhouding tussen de verschillende grote geloofsovertuigingen in samenlevingen die in religieus opzicht pluralistisch waren. De opkomst in het Westen van zo veel nieuwe spirituele minderheden was toevallig en het idee

van tolerantie, dat door internationale instanties werd bevestigd – tolerantie waar zij zeker voor in aanmerking zouden komen – is ze niet altijd zo makkelijk gegeven.

III. TOLERANTIE VOLGENS DE CHRISTELIJKE TRADITIE

Hoewel door autoriteiten van het christendom tegenwoordig geregeld wordt gepreekt voor tolerantie, is het belangrijk dat men zich herinnert dat de traditie van het christendom er een is van intolerantie. In tegenstelling tot de meeste hedendaagse religies, was het christendom vanaf de tijd van Paulus een religie die andere uitsloot en haar volgelingen verbood om andere goden te aanbidden of zich met andere praktijken bezig te houden. Ze was ook een universeel gerichte religie, die verkondigde dat ze de enige ware religie was voor de hele mensheid. Terwijl het Jodendom ook andere zaken buitensloot, was het niet universeel gericht – het was voor mensen die niet tot het Joodse ras hoorden geen normaal beschikbare religieuze keuzemogelijkheid. Het christendom daarentegen, onderwees dat het überhaupt de enige ware religie voor iedereen was. Het was een religie waar men uit vrije wil voor koos en voor *moest* kiezen. Daarom was het christendom ook een bekerende religie die mensen ervan probeerde te overtuigen dat alle andere religies slecht waren en ze ook als zodanig veroordeelde.

Eeuwenlang heeft de christelijke kerk het als haar belangrijkste taak beschouwd om de heidenen te bekeren, en daaronder rekende het ook iedereen van alle andere geloofsovertuigingen. Terwijl de heidenen bekeerd moesten worden, moesten diegenen die “tot het ware geloof waren gekomen” maar op een of ander punt een conflict met de kerkleer hadden gekregen, niet alleen worden geëxcommuniceerd, maar ook ter dood worden gebracht (de dwingende eis van Thomas van Aquino).

De intolerantie van de christenen ten aanzien van alle andere geloofsovertuigingen werd alleen tijdens de Reformatie verzacht en dan nog maar geleidelijk. De eerste uitingen van tolerantie in Centraal-Europa hadden aanvankelijk alleen betrekking op prinsen, van wier onderdanen verlangd werd dat zij het geloof aanvaardden, katholiek of lutheraans, van hun heerser volgens het principe, dat in 1555 werd aangenomen bij de Vrede van Augsburg, nl., *cuius regio, eius religio* [in het land van een prins heerst de religie van een prins]. In de verschillende gebieden die onder invloed stonden van de calvinistische hervormde kerk, werden later soms ook calvinisten getolereerd, maar de sekten van de zogenaamde “radicale” reformatie – anabaptisten en hutterieten – en later de socinianen en de unitaristen bleven vervolgd worden, terwijl atheïsten helemaal niet werden getolereerd volgens de theorieën over tolerantie die zelfs door verlichte filosofen als John Locke werden aangemoedigd.

Uiteindelijk leidden de door de reformatie aangenomen principes van een “open Bijbel” en “het priesterschap van alle gelovigen” tot een gestage afname van de neiging tot intolerantie zoals die in het traditionele christendom werd gekoesterd. Groepen met afwijkende meningen kregen beperkte rechten om de godsdienst uit te oefenen op de manier waarop zij dat verkozen, wat in 1689 in Engeland zeer opvallend gebeurde onder de wetgeving van William en Mary. De beperkingen bleven echter en verminderden maar heel geleidelijk en werden in de daaropvolgende tweehonderd jaar uiteindelijk afgeschaft. Geleidelijk stapten de heersende klassen in Europa af van de theorie dat sociale saamhorigheid grotendeels afhankelijk was van het handhaven van religieuze conformiteit. Deze les bleek nog nadrukkelijker in de Verenigde Staten, waar men plaats moest bieden aan een bevolking met uiteenlopende religies (waaronder veel vluchtelingen van de godsdienstvervolgingen in Europa). In zo’n samenleving die op religieus gebied pluralistisch is, bestond de beste garantie tegen sociale verdeeldheid niet uit pogingen om religieuze conformiteit op te leggen maar uit het instellen van religieuze verdraagzaamheid als een principe, dat belangrijker is dan de doctrines en geloofsovertuigingen van welke religie dan ook. In tegenstelling tot de oude Europese hypothesen van de noodzaak van religieuze dwang, werd in de Verenigde Staten erkend dat een principe van tolerantie onmisbaar was voor de sociale samenhang van een bevolking met al veel verschillende religies. Zodoende werd in de Amerikaanse context een beroep gedaan op tolerantie en religieuze vrijheid als principes die boven elk bepaald religieus systeem stonden. De creatie van een seculiere staat, waarin de regerende autoriteiten geen religie konden vestigden noch partij konden kiezen voor de ene religie boven de andere, werd de eerste garantie van religieuze rechten.

IV. CULTUURGEBONDENHEID IN DE DEFINITIE VAN RELIGIE

Het aantal religieuze varianten, waaraan de principes van tolerantie en non-discriminatie werden verleend, was aanvankelijk nogal gering, en omvatte slechts een beperkt aantal christelijke gezindten en minder rechtvaardig, de Joden. Het begrip van waar een religie uit bestond, was gebaseerd op deze verschillende joods-christelijke bewegingen. Religie als zodanig werd beschouwd als zo ongeveer gelijk aan het christendom en de religieuze experts waren theologen die zelf overtuigde christenen waren. Zij waren het die traditioneel zorgden voor de definities van waar een religie uit bestond en hun begrippen waren onvermijdelijk uitsluitend in christelijke termen gevat. Hoewel de definities van religie van theologen vooral als geleerd beschouwd kunnen worden, hebben ze echter hun invloed op andere meer praktische gebieden, niet het minst op rechtszaken, soms met zeer onrechtvaardige gevolgen. Een voorbeeld van het absurde gevolg van het gebruik van een wettelijk aangenomen enge cultuurgebonden

definitie is een Engelse rechtszaak uit 1754, toen een rechter, Lord Hardwicke, oordeelde dat, hoewel religie een menslievend onderwerp was, het onderwijzen van de joodse leer dat niet was, en hij oordeelde dat de gelden die een erflater had nagelaten voor het onderwijs in de joodse leer in plaats daarvan moesten worden gebruikt voor het onderwijs in de christelijke leer. Voor de rechtbanken uit die tijd hield de term “religie” niet het jodendom in maar alleen het christendom.

V. MODERNE DEFINITIES VAN RELIGIE

De wet en theologie zijn beide standaarddisciplines en als gevolg daarvan kleuren de vooroordelen van de standaardinvalshoeken waar zij zich aan houden hun definities en veronderstellingen. Naarmate de moderne geleerdheid onze bekendheid met andere culturen heeft vergroot, is erkend dat wat juist aangemerkt wordt als “religie”, vaak op vele punten, afhankelijk van geloof, praktijk en institutionele regelingen, afwijkt van de kenmerken van het christendom. Als gevolg daarvan werd gezocht naar een bredere definitie van religie, een die erkent dat andere samenlevingen religieuze overtuigingen aanhangen, zich met religieuze praktijken bezighouden en religieuze instellingen handhaven die zeer afwijken van de christelijke begrippen. De toegenomen bekendheid met talrijke gevallen uit de praktijk maakte de veronderstelling onmogelijk die zelfs door zeer geleerde commentatoren in de 19e eeuw werd geuit, namelijk dat andere volkeren dan de christenen, de joden en de moslims, “geen religie” hadden.

VI. ETHISCH NEUTRALE DEFINITIES

Hoewel religie op zich altijd normatief is, aangezien elke religie van andere afwijkt, proberen moderne specialisten in religieuze studies (antroposofen, sociologen en vergelijkende godsdienstwetenschappers) het normatieve te bediscussiëren zonder er zelf aanhanger van te worden. Moderne geleerden proberen objectief en ethisch neutraal te blijven. Op het gebied van de studie van religie is de ontwikkeling van een complete neutraliteit echter maar traag bereikt. Sommige moderne studies in vergelijkende religies weerspreken nog steeds de vooroordelen. Zelfs in de sociale wetenschappen die expliciet gehouden zijn aan onderzoek zonder waardeoordeel, zijn bepaalde vooroordelen aanwezig in werk, dat in de periode tussen de oorlogen werd gedaan. Er werd vooral vaak zonder meer verondersteld dat het tempo van de religieuze verandering gelijk liep met het proces van biologische evolutie, en dat de religie van de meest geavanceerde naties per definitie “hoger” was dan die van andere bevolkingen. Die veronderstelling was snel acceptabel voor christelijke geleerden. Voor andere (waaronder Sir James Frazer) werd religie gezien als een evolutionaire stap op de weg van magie naar wetenschap.

Tegenwoordig wordt door geleerden niet langer verondersteld dat het geloof in de ene godheid op enigerlei wijze een hogere vorm van religie is dan het geloof in verscheidene goden of in geen enkele. Het is erkend dat een religie een antropomorfische god kan postuleren, een bepaalde andere vorm van godheid, een opperwezen, een veelvoud van geesten of voorvaderen, een universeel principe of wet, of een bepaalde andere uitdrukking van geloven, zoals een “reden van het bestaan”. Het feit dat in intellectueel verder ontwikkelde culturen en contexten religieuze begrippen vaak abstracter zijn, wordt niet gezien als een rechtvaardiging om dergelijke religies aan te merken als “hoger”.

Naarmate geleerden zich bewust werden van de praktische diversiteit van religie in verschillende samenlevingen, moesten hun ideeën van waar religie uit bestond ook veranderen, en gingen steeds meer verschijnselen bevatten die eerder op elkaar leken dan hetzelfde waren en die eerder gelijke gedrag patronen hadden dan eenzelfde inhoud. Men begon zich te realiseren dat religie niet gedefinieerd kon worden in termen die bij één bepaalde traditie hoorden. De concrete zaken die tot het christendom behoorden en die voorheen als noodzakelijk waren gezien om religie te definiëren, werden nu gezien als slechts voorbeelden van meer algemene categorieën die een definitie zou kunnen inhouden. De specificatie van dergelijke concrete elementen werd vervangen door abstractere formuleringen die verschillende soorten geloof, praktijken en instituten omvatten die, hoewel verre van geheel gelijk, beschouwd konden worden als functionele gelijkheden. Toen een dergelijke beeldvorming eenmaal ontwikkeld was, werd bemerkt dat er in elke samenleving geloofsovertuigingen waren die de bekende praktische realiteit te boven gingen en dat er praktijken waren die ontworpen waren om de mens in contact of in verbinding te brengen met het bovennatuurlijke. In de meeste samenlevingen waren er ook mensen die de speciale functies op zich namen die met dit doel verband hielden. Er werd erkend dat deze elementen samen religie vormden, ongeacht de inhoud van de geloofsovertuigingen, de aard van de feitelijke praktijken of de formele status van de functionarissen die ze in dienst hadden.

VII. INTERNE LOGISCHE SAMENHANG VAN GELOOFSOVERTUIGINGEN EN PRAKTIJKEN

Men realiseerde zich ook dat religies intern helemaal niet altijd een logische samenhang hadden. Zelfs binnen relatief kleine stammengemeenschappen bestaan vaak behoorlijk complexe rituelen en mythes die vaak niet één logisch samenhangend, intern geïntegreerd en samenhangend systeem vormen. Religie is onderhevig aan verandering en het aantal mythen en rituelen vermeerderd naarmate een samenleving contact heeft met buurlanden of mensen die het land binnenvallen. Bij verschillende situaties en noodgevallen kunnen verschillende

riten en geloofsovertuigingen horen (bijvoorbeeld om het te laten regenen; om de oogst goed en dieren en vrouwen vruchtbaar te laten zijn; om bescherming te bieden; om betrekkingen te bestendigen; voor inwijdingen van mensen met een bepaalde leeftijd, enz.). Al dergelijke activiteiten zijn gericht tot bovennatuurlijke instanties (ongeacht hoe die gedefinieerd worden) en worden door geleerden erkend als religieus. In technisch geavanceerdere samenlevingen zijn de codes van religieuze overtuigingen en praktijken in het algemeen gedetailleerder verwoord en laten een grotere interne samenhang en stabiliteit zien, maar zelfs in geavanceerde systemen blijven elementen van diversiteit bestaan. In geen enkele van de grote wereldreligies is een theologisch systeem dat – of schematisering van geloofsovertuigingen die – te maken heeft met het bovennatuurlijke, geheel samenhangend. Er zijn altijd onverklaarde overblijfselen en soms openlijke tegenstrijdigheden. In de meeste, zo niet alle, samenlevingen blijven onder de algemene bevolking overblijfselen van eerdere religieuze stromingen bestaan, zoals elementen van volksreligies. Vervangen religieuze systemen laten vaak hun overblijfselen na bij de systemen die ze vervangen. Zo vonden de praktijken van gelofteoffers en het organiseren van processies langs een houten kistje met kostbaarheden die kenmerkend waren voor de heidense culten in het Romeinse Rijk, hun weg naar christelijke uitvoeringen ervan, net zoals verschillende vroegere mythen uit het Midden-Oosten hun weerklink hadden in christelijke leerstellingen. In de Romeinse tijd werden heidense godheden lichtelijk getransformeerd tot christelijke heiligen, en meer recent is in Latijns-Amerika hetzelfde gebeurd. Naast de uitwendige elementen die van volksreligie zijn blijven bestaan, bevatten de heilige geschriften van alle grote religies interne tegenstellingen en inconsequenties. In de aard van religie zijn vaak dubbelzinnigheden: religieuze taal heeft niet de bedoeling om strikt wetenschappelijk te zijn; ze probeert eerder poëtisch, suggestief en soms sentimenteel te zijn, dan strikt cognitief. Dergelijke taal kan vaak geherinterpreteerd worden, letterlijk, allegorisch, figuurlijk of symbolisch genomen worden en zo verschillende antwoorden geven. Vooral omdat religieuze specialisten geprobeerd hebben religieuze uitspraken te verzoenen met proefondervindelijk bewijs, hebben deze en andere bronnen aanleiding gegeven tot meningsverschillen onder deze geleerden die soms tegengestelde interpretaties en verklarende principes aanhingen die af en toe tot verschillende tradities leidden, zelfs binnen wat breed erkend wordt als zijnde orthodox. Deze zaken vormen één bron van religieuze diversiteit: een andere komt voort uit opzettelijk anders denken.

VIII. HET VÓÓRKOMEN VAN ANDERS DENKEN

Naast de ontwikkeling van duidelijk onderscheiden scholen binnen de heersende traditie, is opzettelijk en bewust anders denken dan orthodox in geavanceerde samenlevingen ook een algemeen verschijnsel geweest. Christenen, joden en moslims zijn verdeeld in de orthodoxe

(van alle scholen) en anders denkende groepen die een afwijkend patroon van religieuze praktijken volgen, afwijkende geloofsovertuigingen onderschrijven en hun eigen aparte instellingen opzetten. Anders denken komt het meest voor in contexten waar religieuze exclusiviteit de boventoon voert: dat wil zeggen, waarin van de persoon wordt geëist, dat als hij één religie aanhangt, hij loyaliteit aan alle andere op moet geven – een verbindingspatroon dat in de christelijke traditie streng vereist wordt. Aangezien sommige Europese regeringen niet langer bepaalde vormen van religie aan hun onderdanen voorschrijven en aangezien ze, tenminste formeel, in bepaalde mate zelfs hun discriminerende voorkeuren voor de ene religie boven de andere hebben verminderd, is de situatie in die landen meer gaan lijken op die in de Verenigde Staten. Zo ontstond een situatie die aangemerkt wordt als “religieus pluralisme”. Toch kan de formele gelijkheid van religies binnen een bepaalde samenleving – gelijkheid, zoals vaak gezegd wordt, voor de wet – niet het feit verhullen dat op een bepaald punt vaak discriminatie blijft bestaan. In Engeland wordt door verschillende wetten de superioriteit gehandhaafd van de anglicaanse kerk, de door de wet ingestelde kerk, waarvan de heerser het wereldlijk hoofd is. Een aantal anglicaanse bisschoppen is gerechtigd zitting te hebben in het Hoger Gerechtshof, en episcopale afspraken (afspraken met bisschoppen) worden gemaakt door de premier – o.a. aanwijzingen van voorkeursbehandeling. In andere Europese landen stellen verschillende discriminatoire overeenkomsten één of meer traditionele kerken boven andere andersdenkende groepen of nieuwe religieuze instellingen. In het algemeen bestaat in Europa vrijheid van religieuze praktijken maar verschillende religieuze organen ervaren nog steeds een verschillende behandeling door de staat en hebben te kampen met vaak vijandige massamedia die het publieke wantrouwen proberen aan te wakkeren van alles wat in religie niet vertrouwd is. Een dergelijk onderscheid makende behandeling en de daarmee gepaard gaande vijandigheid komt ten minste gedeeltelijk voort uit de normatieve toewijding van het merendeel van hen die zich traditioneel als “experts” bezig hebben gehouden met het definiëren van religie en het specificeren van de kenmerken ervan. In alle samenlevingen bestaat een erfenis van geleerde taal over religie die het normatieve stempel van religieuze toewijding draagt. Vroege definities en beschrijvingen van de essentiële aspecten van religie gebruikten vaak termen die geleend waren van de religieuze tradities van degenen die ze formuleerden. Door sociale wetenschappers wordt snel erkend dat het gebruik van termen die eigen zijn aan de ene religie de omschrijving van andere religies wel moet vervormen en vaak onjuiste veronderstellingen over hun aard en kenmerken in kan houden. Begrippen die in de ene culturele en religieuze traditie zijn ontstaan, zullen de functioneel gelijke maar formeel onderscheidende religieuze elementen in een andere verkeerd interpreteren. Voorbeelden van dergelijk onjuist gebruik omvatten verwijzingen naar “de boeddhistische kerk”; “het moslim priesterschap”; of (met verwijzing naar de Drie-eenheid) “christelijke goden”. De termen “kerk” en “priesterschap” hebben krachtige specifiek culturele en structurele betekenissen en de

verschijnselen waar ze op toegepast worden zijn in vele opzichten anders dan hun functionele overeenkomstige termen in andere religieuze systemen. De intellectuele, ideologische, morele en organisationele eigenschappen die ze kenmerken, zijn specifiek voor de christelijke traditie en het gebruik van deze termen moet wel leiden tot verwarring, verkeerde voorstellingen en verkeerde verwachtingen van andere religies, en dus tot wantrouwen en misschien wel vijandigheid.

IX. ABSTRACTE DEFINITIES

Als religies door de staat gelijk behandeld moeten worden, wordt het noodzakelijk om abstracte definitieve termen aan te wenden om de diversiteit van religieuze verschijnselen te omvatten. Een dergelijk gebruik van abstracte taal, dat als “klinisch” kan worden gezien in de zin dat deze niet vervuild is door de bepaalde tradities en vooroordelen van enige religie, zal er per se niet in slagen om alle wezenlijke kenmerken van enig specifiek geloof te omvatten. Het zal noch alle cognitieve noch alle emotionele aspecten van geloofsovertuiging, symbolisme en instellingen omvatten. Deze sociale wetenschappelijke benadering maakt objectieve vergelijking, analyse en uitleg mogelijk maar brengt niet de hele inhoud over van de innerlijke betekenis of emotionele aantrekkingskracht die een religie voor haar eigen aanhangers heeft.

X. DE BESTANDDLEN VAN MODERNE DEFINITIES

Geen enkele definitieve definitie van religie is geaccepteerd door alle geleerden, maar een aantal elementen, weergegeven in de juiste abstracte termen, wordt vaak in verschillende combinaties gebruikt als de kenmerken van religie. Deze omvatten geloofsovertuigingen, praktijken, relaties en instellingen die te maken hebben met:

- a) bovennatuurlijke krachten, macht(en), wezens of doelen;
- b) de grootste zorgen van de mens;
- c) heilige objecten (dingen die apart gehouden worden en verboden zijn) van spirituele devotie;
- d) een instantie die de bestemming van de mens in de hand heeft;
- e) de reden van het zijn;
- f) een bron van bovenzintuiglijke kennis of wijsheid;
- g) het collectieve kenmerk van religieus leven.

De gevolgen en functies van religie worden aangegeven als:

- a) beraadslagen over de identiteit van de groep en/of het individu;
- b) het neerzetten van een oriëntatie raamwerk;
- c) de opzet mogelijk maken van een door de mens opgebouwd universum van betekenis;
- d) geruststelling en troost geven over vooruitzichten op hulp en verlossing;
- e) menselijke verzoening bewerkstelligen en het behoud van een morele samenleving.

Terwijl deze eigenschappen door geleerden algemeen geaccepteerd zouden worden als kenmerken voor de meeste, zo niet alle, religies, kunnen ze te algemeen blijken om gemakkelijk toegepast te kunnen worden in de praktijk, wanneer moderne regeringen of rechterlijke machten geconfronteerd worden met de taak om de juiste criteria toe te passen op een van de vele, zeer verschillende, nieuwe of onlangs geïmporteerde religies die nu in de westerse samenlevingen aanhangers hebben. Voor dit doel zou een verder verfijnde lijst van kenmerken nodig kunnen zijn, die categorieën bevat die niet allemaal apart gepresenteerd worden als een *sine qua non* (noodzakelijke voorwaarde) van religie, maar als kenmerken die vaak gevonden kunnen worden in het proefondervindelijk bewijs over enige groep die de status van religie voor zichzelf claimt. Zoals we al aangegeven hebben, moeten deze kenmerken dan beschouwd worden als “herkenbare gelijkenissen”. Elk punt moet dus gezien worden als iets wat *waarschijnlijk* aanwezig is in een religie, zonder dat gesuggereerd wordt dat het voor een beweging of een systeem van ideeën aanwezig *moet* zijn om als religie te kwalificeren.

XI. INVENTARISATIE VAN MOGELIJKHEDEN

Hier volgt een opsomming van punten die mogelijk te onderscheiden zijn in elke beweging en organisatie die, of stelsel van leerstellingen dat, als religie beschouwd kan worden. Niet al deze punten zullen gewoonlijk in alle gevallen aangetroffen worden en men kan besluiten hoeveel ervan aanwezig zouden moeten zijn om een bepaalde groep geloofsovertuigingen en praktijken voor de religieuze status te laten kwalificeren. Gezien de zeer lange periode in de menselijke geschiedenis waarin religies zijn ontstaan, geeft de inventaris onvermijdelijk verschillende tendensen weer die verschillende maten van ontwikkeling van religieuze ideeën van aan de ene kant zeer specifieke quasi-magische oriëntaties tot, aan de andere kant van het spectrum, relatief

abstracte, verstoffelijkte of, zoals gezegd kan worden, etherische (goddelijke) voorstellingen van belangrijke religieuze groepen en entiteiten. In de aard der zaak en zelfs met inachtneming van interne diversiteit en afwijkende maten van ontwikkeling onder haar aanhangers, omvat geen enkele religie beide soorten oriëntaties in gelijke mate, als ze ze überhaupt al bevat. Het moet dus duidelijk zijn dat geen enkele religie als zodanig kan kwalificeren door op de inventaris van mogelijkheden honderd procent van de punten te scoren. De mogelijke eigenschappen van een religie zijn:

- (1) geloof in een instantie (of instanties) die de normale zintuiglijke waarneming te boven gaat/gaan en die zelfs een geheel gepostuleerde spirituele zijnsorde kan/kunnen inhouden;
- (2) geloof dat een dergelijke instantie niet alleen de natuurlijke wereld en de sociale orde beïnvloedt, maar er direct op inwerkt en deze geschapen kan hebben;
- (3) het geloof dat op bepaalde momenten in het verleden een duidelijke bovennatuurlijke ingreep in zaken die de mens betreffen, heeft plaatsgevonden;
- (4) geloof dat bovennatuurlijke instanties toezicht hebben gehouden op de geschiedenis en bestemming van de mens: wanneer deze instanties antropomorfisch worden afgebeeld, worden ze gewoonlijk duidelijke doelen toegeschreven;
- (5) het geloof wordt gehandhaafd dat het geluk van de mens in, en na, dit leven (of levens) afhangt van relaties aangegaan met, of in overeenstemming met, deze bovennatuurlijke instanties;
- (6) het kan (maar niet altijd) geloofd worden dat terwijl bovennatuurlijke instanties zo nu en dan iemands lot kunnen bepalen, het individu door zich op voorgeschreven manieren te gedragen zijn ervaringen in dit leven of in een toekomstig leven (of levens), of beide, kan beïnvloeden.
- (7) er zijn voorgeschreven handelingen voor individuele, collectieve of representatieve optredens – namelijk rituelen;
- (8) er zijn elementen van verzoeningspogingen, waarmee personen of groepen kunnen smeken om speciale steun door bovennatuurlijke bronnen;

- (9) uitdrukkingen van loven, toewijding, dankbaarheid, verering of gehoorzaamheid worden aangeboden door, of in bepaalde gevallen gevraagd van, gelovigen, gewoonlijk in aanwezigheid van symbolische afbeeldingen van de bovennatuurlijke instantie(s) of het geloof; dergelijke gedragsuitingen vormen verering;
- (10) taal, voorwerpen, plaatsen, gebouwen en jaargetijden die speciaal met het bovennatuurlijke worden geïdentificeerd, worden heilig verklaard en kunnen zelf voorwerpen van verering worden;
- (11) er zijn regelmatige uitvoeringen van rituelen of voorstellingen, uitingen van toewijding, viering, vasten, collectieve boetedoening, pelgrimstochten en vertoningen of herdenkingen van perioden in het aardse leven van godheden, profeten of grote leermeesters;
- (12) bijeenkomsten voor verering en het tonen van leerstellingen geven aanhangers een gevoel van samenzijn en relaties van goede wil, kameraadschap en een gezamenlijke identiteit;
- (13) gelovigen worden vaak morele regels opgelegd, hoewel de gebieden van hun bezigheden verschillend zijn: ze kunnen in wettelijke en rituele termen gevat zijn of meer in overeenstemming met de geest van een minder bepaald, hoger ethisch principe;
- (14) vastberadenheid ten aanzien van het doel, een voortdurende verplichting en levenslange toewijding zijn normatieve eisen;
- (15) in overeenstemming met hun handelen, verzamelen gelovigen plus- of minpunten waar een morele economie van beloning en straf bij hoort. De exacte kern tussen handeling en gevolg varieert van automatische effecten van bepaalde veroorzakingen tot het geloof dat persoonlijke minpunten geannuleerd kunnen worden door toegewijde en rituele handelingen, door biecht en berouw, of door speciale tussenkomst van bovennatuurlijke instanties;
- (16) er bestaat gewoonlijk een speciale klasse religieuze functionarissen die dienen als bewakers van heilige voorwerpen, geschriften en plaatsen; specialisten in de leer en rituele en pastorale begeleiding;

- (17) dergelijke specialisten worden gewoonlijk betaald voor hun diensten, door hulde, beloning voor bepaalde functies of door een ingesteld salaris.
- (18) wanneer specialisten zich wijden aan de systematisatie van de leer, wordt regelmatig beweerd dat religieuze kennis oplossingen biedt voor alle problemen en de betekenis en het doel van het leven verklaart, vaak met inbegrip van de beweerde verklaringen van de oorsprong en werking van het fysische universum en de menselijke psychologie;
- (19) voor religieuze kennis en instituten wordt legitimiteit geclaimd door verwijzing naar onthulling en traditie: vernieuwing wordt meestal gerechtvaardigd als herstel; en
- (20) claims ten aanzien van de waarheid van de leerstellingen en de doelmatigheid van rituelen worden niet aan praktische testen onderworpen, aangezien de doelen uiterst bovenzinnelijk zijn en geloof vereist is, zowel voor de doelen en de willekeurige manieren die aanbevolen worden voor het bereiken ervan.

XII. RELIGIES ALS HISTORISCHE ENTITEITEN

De voorgaande inventarisatie is samengesteld in termen van een relatief abstracte generalisatie, maar echte religies zijn historische entiteiten en geen logisch opgebouwde systemen. Ze omvatten zeer verschillende organisatieprincipes, gedragscodes en geloofspatronen, als neergelegd in verschillende historische tijdperken, waarvan elk binnen dezelfde brede historische traditie gekenmerkt werd door onderscheidende en soms niet verenigbare begrippen van religiositeit. Binnen één religie worden afwijkende doctrines of interpretaties van rituele praktijken vaak tegelijk erkend door aanhangers met verschillende maten van ontwikkeling. Identieke termen betreffende geloof of verering kunnen door sommigen als symbolisch worden gezien en door anderen als zeer krachtig, en toch zijn beide opgenomen in religieuze systemen waarin niet zo zeer sprake is van vervanging van het ene tegengestelde idee door het andere, als wel van een toename van begrippen en interpretaties in de loop der geschiedenis. Verzoening van verschillende manieren van begrijpen van geloof en verering kan in de loop der tijd plaatsvinden, maar óf dit gebeurt, moet afhangen van de autoriteit en doelmatigheid van leiderschap en van het organisatiepatroon. Voorts compliceert een dergelijke diversiteit binnen een bepaalde religieuze traditie het grotere plaatje van verschillen onder de belangrijkste religieuze tradities en hun ontelbare onderverdelingen die zich

mettertijd hebben ontwikkeld. De voorgaande inventarisatie probeert voldoende brede criteria te gebruiken om de effecten van religieuze evolutie een plek te geven, evenals de meer letterlijke, concrete of zelfs quasi-magische elementen die op bepaalde niveaus blijven bestaan, zelfs binnen religieuze systemen die hun geloofsovertuigingen en activiteiten in ontwikkelde, abstracte termen zijn uit gaan drukken. Sommige later ontwikkelde religies kunnen grotendeels of helemaal ontsnapt zijn aan de invloed van de primitieve begrippen die bij andere zijn blijven bestaan en kunnen, als gevolg daarvan, niet voldoen aan een van de criteria van de inventarisatie (die noodzakelijkerwijs punten bevat die vooral bij oude religieuze systemen gevonden worden en die niet altijd zijn blijven bestaan, aangezien die religies zich ontwikkeld hebben). Het historische en evolutionaire karakter van religieus denken en religieuze praktijken houdt dus in dat maar weinig – zo niet geen – religies gelijk zullen kwalificeren op alle punten van een inventarisatie die probeert aanwijzingen te bevatten die rekening houden met de diversiteit aan soorten die door het verschijnsel religie omvat worden.

XIII. DIVERSITEIT EN GENERALISATIE

Hieruit volgt dat generalisatie betreffende religie op vele punten niet gemakkelijk is: terwijl een verschijnsel, gemakkelijk aangeduid als “religie” erkend wordt, moet de behoorlijke diversiteit op vele punten onder de vele subsoorten binnen de soort toegegeven worden. Westerlingen die zich met religie bezighouden, zijn niet zelden slachtoffer van (vaak onbewuste) vooroordelen uit de christelijke traditie, maar wanneer dergelijke vooroordelen eenmaal opzijgezet zijn, wordt het duidelijk dat veel van de concrete punten die op basis van het christelijke model verondersteld kunnen worden *sine qua non* (noodzakelijk) te zijn voor religie, in feite niet in andere stromingen gevonden worden. In de voorgaande inventarisatie wordt verwijzing naar een opperwezen dus vermeden, aangezien dat begrip voor theravada-boeddhisten (en voor veel mahayana-boeddhisten) geen waarde heeft. De verering, waar hierboven naar verwezen wordt, betekent voor boeddhisten iets totaal anders dan voor christenen, en zelfs binnen het christendom bestaat een grote diversiteit aan begrippen over verering onder verschillende gezindten als de katholieken, de calvinisten, de christian scientists en de jehovah's getuigen. De inventarisatie verwijst niet specifiek naar credo's die van bijzonder belang waren in de geschiedenis van het christendom, maar veel minder belangrijk in veel andere religies, waar juist gedrag vaak veel belangrijker was dan orthodoxie. De ziel wordt niet genoemd, hoe centraal dat punt in het orthodoxe christendom ook is, omdat dat begrip enigszins dubieus toepasbaar is in het jodendom en expliciet ontkend wordt door sommige christelijke groepen die het daarmee oneens zijn (bijvoorbeeld door de zevende dag adventisten en de jehovah's getuigen, die beide wereldwijd nu miljoenen aanhangers hebben, en door de Broeders van

Christus en die puriteinen, met inbegrip van John Milton, die bekend waren als “mortalisten”, dat wil zeggen, gelovigen die het bestaan van een onsterfelijke ziel ontkenden). Ook de hel wordt in de inventarisatie niet genoemd aangezien dit een ander punt is, dat in het jodendom ontbreekt. Het abstracte begrip van leven na dit leven wordt wel genoemd, zowel in enkelvoud als meervoud als een manier om de twee varianten in het christendom een plek te geven, namelijk de verhuizing van de ziel en de wederopstanding van het lichaam, evenals de iets andere verhalen van reïncarnatie in het boeddhisme en het hindoeïsme. De inventarisatie probeert dus zowel punten van een hoog niveau van abstractie aan te geven, maar ook om praktisch te zijn bij het mogelijk maken om de zaken te identificeren die typisch kenmerkend zijn voor wat door een religie wordt omvat.

XIV. DIVERSITEIT ONDER RELIGIES: HET BOEDDHISME

Het boeddhisme springt eruit als een groot voorbeeld van een religie die de zwijgende veronderstelling tart, dat een religie per se monotheïstisch is. Het boeddhisme is geen systeem van een monotheïstische geloofsovertuiging en zelfs in die takken van het boeddhisme die sterk overtuigd zijn van het idee van Boeddha zelf als redder, zoals bijvoorbeeld in de jodoshu en jodoshinshu pure land sekten in Japan, beschouwen deze ideeën de Boeddha niet als een schepper-god. Het boeddhisme ontkent in het algemeen het bestaan en de activiteit van een aantal goden niet en terwijl ze in sommige boeddhistische sekten het voorwerp van aanbidding en boetedoening zijn, worden ze geen essentiële rol toebedeeld in de gang van zaken als opgenomen in de boeddhistische leerstellingen en worden ze inderdaad, net als mensen, gezien als zijnde onderhevig aan de wetten van karma en reïncarnatie. Om het karakter van boeddhisme te illustreren, volgt nu een korte uiteenzetting over de leerstellingen van het theravada-boeddhisme, het boeddhisme van Sri Lanka, Birma, Thailand en Cambodja, wat door westerse geleerden algemeen als de oudste traditie wordt gezien.

XV. THERAVADA-BOEDDHISME

Het boeddhisme houdt zich meer bezig met de mens dan met het materiële universum. Er wordt vanuit gegaan dat de tastbare wereld geen substantie heeft en in een continue staat van verandering is. De mens zelf is niet minder tijdelijk dan de materiële wereld. Hij is of bevat geen zelf maar is eerder een bundel verschijnselen wiens lichaam deel is van de vergankelijke, fysieke wereld. De mens is een vereniging van opeenvolgende mentale en fysieke verschijnselen, die steeds oplossen en uiteenvallen. Hij heeft vijf manieren om te “begrijpen”: het lichaam; waarneming; herkenning; mentale verschijnselen; en bewustzijn. Hij is onderhevig aan de kringloop van geboorte en overlijden [samsara]. Hij is in een staat van lijden en dat kenmerkt

het hele bestaan. Lijden wordt veroorzaakt door lust en door plezier en de mens bevrijden van lijden is de prikkel van alle boeddhistische leerstellingen. Alles is onderhevig aan de cyclus van geboorte en dood. Er wordt geloofd dat wedergeboorte plaatsvindt in verschillende hiërarchisch voorgestelde gebieden, gewoonlijk voorgesteld als vijf: als goden, als mensen, als geesten, als dieren, of in de hel (en soms een zesde – als demonen). Van deze staten is die van de mens de staat waarin bevrijding het gemakkelijkst bereikbaar is, zelfs al is deze nog ver verwijderd. Dieren zijn te saai om naar bevrijding te reiken en goden zijn te hooghartig.

Een wet van karma werkt als een neutraal, integer proces, volgens hetwelk daden uit het verleden oorzaken vormen met gevolgen die in volgende levens in werking treden. Er wordt dus vanuit gegaan dat de staat die in het huidige leven ervaren wordt, werd veroorzaakt door daden uit het verleden. Hoewel karma niet geheel bepalend is, worden kwaliteit, omstandigheden en fysieke verschijning bepaald door karma. Niettemin blijft er vrijheid van handelingen en motieven en handelingen laten karma in werking treden. Goede daden worden verondersteld de vooruitzichten van toekomstige levens te verbeteren. Wedergeboorte in toekomstige levens houdt echter geen geloof in een ziel in, aangezien er niet van uitgegaan wordt dat de mens enige psychische voortzetting van zijn heeft. Elk leven is de prikkel voor de volgende wedergeboorte. Er bestaat dus een “geconditioneerd begin”, en levens zijn als schakels in een ketting van oorzaak en gevolg. Elke leven hangt op een geconditioneerde manier af van vorige levens, zoals de ene vlam wordt aangestoken van een andere.

Het idee van zonde, een centraal punt binnen het christelijke schema van verlossing en verdoemenis, als een wandaad tegen god(en) ontbreekt in het boeddhisme ook. In plaats daarvan zijn er goede en slechte daden, die naar of weg leiden van de ultieme bevrijding van de ketting van wedergeboorten en lijden. De mens zit opgesloten in het systeem van terugkerende wedergeboorten door begeerte (smachten naar). Plezier, lust, verrukking, verbondenheid met, de begeerte om te maken of te vernielen, moeten allemaal uitlopen op lijden. Bevrijding van verbondenheid en begeerte zullen het lijden laten ophouden. Dat bevrijding van de ketting van wedergeboorten wordt bereikt als nirwana, het ophouden van begeren en dat kan alleen worden bereikt door verlichting. Degenen die ernaar streven, zullen deze vroeg of laat bereiken en zo hun onwetendheid uitbannen. Algehele verlichting, die voor nirwana zorgt, moet door elk individu voor zichzelf worden bereikt. Terwijl hij door instructie ondersteund kan worden, moet hij niettemin het pad zelf aflopen. In tegenstelling tot de leerstellingen van het orthodoxe christendom, wordt in het theravada-boeddhisme betoogd, dat geen hemels wezen tussenbeide kan komen voor de gelovige, noch hem enige steun kan geven in zijn zoektocht naar verlossing, noch dat zijn doel bereikt kan worden door gebed. Nirwana op zich is geen nietsheid, zoals het soms door christenen wordt voorgesteld, maar wordt gezien

als een staat van gelukzaligheid, onsterfelijkheid, zuiverheid, waarheid en eeuwigdurende vrede, die bereikt wordt door alle passies te laten verdwijnen. Het is de totstandkoming van “geen-zijndheid van zelf”.

De praktische inspanningen om bevrijding te bereiken bestaat uit het volgen van het achtvoudige pad van goede gezichtspunten; goede voornemens; goede spraak; goed gedrag; goed inkomen; goede inspanningen; goed bewustzijn; en goede meditatie. Al deze voorschriften moeten tegelijk opgevolgd worden. Nalaten dit te doen betekent niet zonden van nalatigheid begaan, maar alleen nalaten te handelen in overeenstemming met verlichte zelfinteresse. Aanhangers moeten ook tien verboden afzweren; afzien van de tien banden die de mens aan het ego vastbinden; en afzien van de verboden immorele handelingen. De nadruk ligt echter eerder op je liefdevol en vriendelijk gedragen dan alleen maar de geboden van moraliteit handhaven. Het hele punt van religieuze praktijken is het lijden te overwinnen door de waan van het ego te overwinnen en zo de cyclus van wedergeboorten en zielsverhuizingen onmogelijk te maken.

Net als vele oude religies heeft het boeddhisme de overbodige overblijfselen gekregen van de volksreligies in de gebieden waar het geworteld is, en zo is één van de ontelbare vreemde “overblijfselen” die zowel in zijn formele stelsel van oude leerstellingen als in de actuele praktijk van tegenwoordige boeddhisten in de theravada-landstreken worden gevonden, de acceptatie van het idee dat er goden bestaan. Deze wezens worden niet beschouwd als objecten die aanbeden moeten worden, vervullen geen speciale rol, en zijn al met al ondergeschikt aan de centrale thema's van de boeddhistische soteriologie (leer van de zaligmaking door Christus), en blijven alleen bestaan als overblijfselen of schaduwen van andere religieuze tradities die het praktische boeddhisme tolereert en een plek geeft.

Ten slotte wordt opgemerkt dat in het boeddhisme geen traditionele parochiale organisatie bestaat. Monniken hebben geen pastorale verplichtingen. Hoewel enige monniken in de laatste decennia soms onderwijstaken op zich hebben genomen of voor het sociale welzijn hebben gewerkt, is hun traditionele zorg altijd allereerst, zo niet uitsluitend, hun eigen verlossing geweest en niet diensten voor de gemeenschap of pastorale zorg voor de leken. Ze geven leken mogelijkheden om goed te verdienen en zo een goed karma te creëren, alleen maar door leken de mogelijkheid te geven om monniken aalmoezen te geven door de bedelschaal te vullen die elk van hen meedraagt en die hun armoede en afhankelijkheid symboliseert.

Dit overzicht van de theravada-boeddhistische leerstellingen laat een duidelijk en scherp contrast zien tussen deze religie en het christendom. Er bestaat geen schepper en daarom is de verering van een heel andere soort dan de verering die in de christelijke kerken voorkomt.

Er is geen begrip van erfzonde, geen idee van een persoonlijke redder of van goddelijke tussenkomst. Het idee van een onsterfelijke ziel met voortzetting van bewustzijn ontbreekt en nirwana of oneindige wedergeboorten staan in scherp contrast met het traditionele christelijke idee van glorie of eeuwige bestraffing. Er bestaat geen eenheid van het lichaam en de geest. Helemaal niet minder belangrijk is dat de geschiedenis niet lineair gezien wordt, zoals in het christelijke overzicht van oergeluk, de val van de mens, de plaatsvervangende zelfopoffering van de godheid, globale apocalyps en de uiteindelijke verrijzing van de geredde elite tot hemelse glorie. Het cyclische plan van wedergeboorten is een oriëntatie die grote gevolgen heeft voor andere facetten van de boeddhistische kijk op de wereld, en één die afwijkt van de westerse begrippen van tijd, vooruitgang, werk en materiële verworvenheden. Hoewel in het verleden vaak veroordeeld als een atheïstisch systeem, dat een onpersoonlijke wet als de ultieme macht in het universum ziet, en ver weg van traditionele westerse begrippen van hoe “ware religie” er uit zou moeten zien, wordt het boeddhisme tegenwoordig universeel erkend als een religie.

XVI. DIVERSITEIT ONDER RELIGIES: DE JAÏNS

Een niet minder radicale uitdaging voor de enge westerse begrippen over waar een religie uit bestaat, wordt gevormd door het jainisme, een erkende religie in India en een die meestal voorkomt op de lijst van (gewoonlijk elf) grote religies. Sir Charles Eliot schreef erover: “Het jainisme is atheïstisch, en dit is meestal niet verontschuldigend of controversieel, maar geaccepteerd als een natuurlijke religieuze houding”. Jainisten ontkennen het bestaan van *deva's*, godheden, echter niet, maar deze wezens worden niet minder dan menselijke wezens geacht onderhevig te zijn aan de wetten van zielsverhuizing en verval en bepalen de bestemming van de mens niet. Jainisten geloven dat zielen individueel en oneindig zijn. Ze zijn geen deel van een universele ziel. Zielen en materie worden noch gecreëerd noch vernietigd. Verlossing wordt bereikt door de bevrijding van de ziel van alle vreemde elementen (karma-elementen) die hem achteruit laten gaan. Deze elementen krijgen toegang tot de ziel door iemands passionele daden. Dergelijke handelingen leiden tot wedergeboorten onder dieren of levenloze stoffen: verdienstelijke handelingen leiden tot wedergeboorten onder *deva's*. Boosheid, trots, bedrog en begeerte zijn de belangrijkste obstakels voor de bevrijding van de zielen, en door deze te weerstaan of eraan toe te geven, kan de mens zijn eigen bestemming bepalen. Door het zelf te onderwerpen en geen enkel wezen schade toe te brengen, zelfs geen onschadelijke insecten, en door een ascetisch leven te leiden, kan een mens wedergeboorte bereiken als een *deva*. De morele regels voor de oprechte gelovige zijn vriendelijkheid te tonen zonder de hoop deze terug te krijgen; zich te verheugen over het welzijn van anderen; proberen het leed van anderen te verlichten en sympathie tonen voor de crimineel. Van zelfvernedering

wordt geloofd dat ze het verzamelde karma vernietigt. Het jainisme omarmt een ascetische ethische moraal, maar dit is heel ander ascetisme dan het ascetisme in de christelijke traditie, namelijk tegelijk passiever en fatalistischer.

XVII. DIVERSITEIT ONDER RELIGIES: HET HINDOEÏSME

Het hindoeïsme is een andere religie die in haar extreme diversiteit faalt voor de test van monotheïstische religieuze criteria die in verschillende westerse landen gevonden worden. In zijn klassieke vorm kan het hindoeïsme voorgesteld worden als een vorm van waarachtig pantheïsme, waarin Brahmaan het absolute maar onpersoonlijke opperwezen, de geest is die in alle mensen van nature aanwezig is. Brahmaan wordt gezien als goed en kwaad overstijgend. Hij wordt niet zozeer voorgesteld als een schepper, maar als een doordringende kracht waar alle dingen uit voortkomen en waar alle dingen naar terugkeren. Hij is niet alleen in alle dingen aanwezig, maar hij is alle dingen. De bevrijde ziel wordt één met hem en realiseert zich dat er verder niets bestaat. Deze vorm van goddelijkheid is echter ver verwijderd van de begrippen van godheid zoals deze bij het christelijke monotheïsme worden gevonden. Deze wordt voorts gevonden naast andere voorstellingen van meerdere godheden die, terwijl ze veranderen en zich van de ene in de andere godheid transformeren, de polytheïstische aspecten van het hindoeïsme vertegenwoordigen. Met het oog op de tolerantie binnen het hindoeïsme voor ideeën en beweringen die volgens de westerse logica intern tegenstrijdig zijn, zou het onmogelijk te bevestigen zijn dat het hindoeïsme specifiek pantheïstisch of polytheïstisch is: het is duidelijk beide. In beide gevallen faalt het voor de test van een monotheïstisch systeem, dat een schepper postuleert, een dualistische kosmologie en de noodzaak om die god expliciet te vereren, zoals de meningen over hoe een religie eruit zou moeten zien, die gekomen kunnen zijn van hen die alleen maar vertrouwd zijn met de joods-christelijke-islamitische tradities.

XVIII. HINDOEÏSME: DE SANKHYA SCHOOL

Het hindoeïsme is een religie met een grote interne diversiteit. Van zes oude en afwijkende filosofische scholen is bevestigd dat ze orthodox zijn. Eén ervan, sankhya, is noch theïstisch noch pantheïstisch. Evenals het jainisme, onderwijst sankhya dat oermaterie en de individuele ziel beide niet geschapen en onvernietigbaar zijn. De ziel kan bevrijd worden door de waarheid te weten over het universum en de beheersing van de begeerten. In sommige teksten ontkent Sankhya het bestaan van een persoonlijke oppergod en in alle gevallen wordt elk concept van goddelijkheid gezien als overbodig en potentieel tegenstrijdig, aangezien de werking van karma de zaken van de mens regelt tot een punt waar hij zelf kan bepalen dat hij bevrijding moet zoeken. De vier doelen van sankhya zijn gelijk aan die van het boeddhisme: het lijden

kennen, waar de mens zich van moet bevrijden; het ophouden van lijden tot stand brengen; de oorzaak van lijden waarnemen (er niet in slagen om onderscheid te maken tussen de ziel en materie); en de manier leren om bevrijding te realiseren, namelijk, kennis onderscheiden. Net als andere scholen onderwijst sankhya het principe van karma: wedergeboorte is een gevolg van iemands handelingen en verlossing is ontsnapping uit de cyclus van wedergeboorten.

Sankhya omarmt een vorm van dualisme. Dit is niet het christelijke dualisme van goed en kwaad, maar een radicaal onderscheid tussen ziel en materie. Beide zijn niet gemaakte, oneindig bestaande dingen. De wereld is een gevolg van de evolutie van materie. De ziel is echter onveranderlijk. De ziel lijdt omdat ze gevangen zit in materie; die gevangenschap is echter een illusie. Wanneer de ziel zich eenmaal bewust wordt dat ze geen deel uitmaakt van de materiële wereld, dan bestaat de wereld niet langer voor die bepaalde ziel en is ze vrij. Volgens de sankhya theorie is materie onderhevig aan evolutie, oplossing en rust. Bij het evolueren brengt materie intelligentie, individualiteit, de zintuigen, morele eigenschappen, de wil en een principe, dat de dood overleeft en een verhuizing ondergaat, voort. Door met de ziel verbonden te zijn, wordt het fysieke organisme een levend wezen. Alleen in deze verbinding wordt bewustzijn gerealiseerd: noch materie noch de ziel op zich is bewust. Hoewel de ziel een vitaliserend element is, is ze op zich niet het leven, dat in de dood eindigt, noch is ze leven dat van het ene bestaan in het andere overgaat. Hoewel ze zelf niet handelt of lijdt, reflecteert de ziel het lijden dat plaatsvindt, ongeveer zoals een spiegel reflecteert. Ze is niet het intellect maar een oneindige en passieloze entiteit. Er zijn ontelbare zielen en ze zijn allemaal verschillend van elkaar. Het doel van de ziel is zich te bevrijden van waanbeelden en zo van gevangenschap. Eenmaal bevrijd is de staat van de ziel gelijk aan nirwana in het boeddhisme. Een dergelijke bevrijden kan vóór de dood plaatsvinden en de taak van degene die bevrijd is, is het onderwijzen van anderen. Na de dood is er een mogelijkheid tot totale bevrijding zonder dreiging van wedergeboorte.

Sankhya heeft geen bezwaar tegen geloof in populaire godheden, maar deze maken geen deel uit van haar functie-opdracht. Het is kennis van het universum die verlossing brengt. In deze zin staan controle van de begeerten en niet moreel gedrag centraal. Goede werken kunnen slechts een lagere vorm van geluk teweegbrengen. Opoffering is evenmin effectief. De ondergeschiktheid van morele waarden ten opzichte van kennis en de afbreuk van goede werken vormen duidelijke verschillen van de eisen van het christendom en vertegenwoordigen een verschillende vorm van religiositeit. Noch ethiek noch rituelen zijn van belang in de gang van zaken bij sankhya. Op dit punt bestaat er duidelijk een scherp contrast met het christendom, waarin ethiek en rituelen, hoewel bij verschillende geloofsovertuigingen verschillende in maten, belangrijke onderdelen van het algehele systeem van geloof en verering zijn.

XIX. DIVERSITEIT ONDER RELIGIES: POLYTHEÏSME

Uit de voorgaande voorbeelden van religieuze geloofssystemen blijkt dat geloof in een opperwezen een onjuist criterium voor een religie is. Ondanks het aanhoudende, ouderwetse vooroordeel van sommige christelijke verslaggevers, zou dit punt in het algemeen meteen bevestigd worden door vergelijkende religieuzen en sociologen van religie. De status van een religie zou niet onthouden worden aan het boeddhisme, het jainisme of het hindoeïsme, niettegenstaande het ontbreken van enig begrip van een opperwezen of schepper. Als deze voorbeelden van pantheïstische en atheïstische, maar niettemin onmiskenbaar religieuze geloofsovertuigingen, een contrast vormen met de christelijke ideeën van hoe een religie er uit zou moeten zien, dan doen polytheïstische geloofsovertuigingen dat ook, zelfs hoewel deze minder gemakkelijk in een georganiseerde of samenhangende vorm gepresenteerd worden. Het taoïsme, dat in de boeken van vergelijkende religie nu algemeen als een religie beschouwd wordt, is zo'n geval. In tegenstelling tot op openbaringen gebaseerde religies, drijft het taoïsme op het vereren van de natuur, mysticisme, fatalisme, politiek quietisme, magie en verering van voorvaderen. Eeuwenlang werd het in China officieel als een georganiseerde religie erkend, met tempels, verering en geestelijkheid. Het onderhield begrippen van bovennatuurlijke wezens, met inbegrip van de Jade Emperor, Lao-tse, Ling Po (marshal van bovennatuurlijke wezens) en de Acht Onsterfelijken van de Chinese folklore, onder andere de Stadsgod, de God van het Hart, samen met ontelbare geesten. Het taoïsme heeft echter geen schepper, een reddende god van de christelijke soort en een verwoorde theologie en kosmologie. Het geval van het taoïsme illustreert het feit dat religies niet geheel volwaardig als systemen van geloof, praktijk en organisatie opkomen. Op al deze punten ondergaan ze evolutieprocessen waarbij ze soms elementen gaan omarmen die geheel strijdig zijn met vroegere begrippen. In de geschiedenis van religie zijn de groei van het aantal mythes en rituelen en veranderingen in de organisatie normaal geweest en sommige van die nieuwe elementen worden nu en dan maar gedeeltelijk eigen gemaakt en zijn op geen enkele manier altijd met elkaar verenigbaar.

XIXA. DIVERSITEIT ONDER RELIGIES: EEN MODERN VOORBEELD

De verscheidenheid van begrippen van godheid, verering, verlossing en andere religieuze zaken wordt zelfs nog duidelijker wanneer naast de belangrijkste oude religieuze tradities ook moderne religies bekeken worden. Er bestaat niet alleen een groot aantal nieuwe religieuze bewegingen maar ook grote onderlinge verschillen. Sommige stammen af van christelijke tradities; sommige zijn van oosterse oorsprong; andere proberen mystieke

tradities weer op te laten leven; weer andere omarmen de spirituele metafysica van “New Age” leerstellingen. Voor het moment, simpelweg om het bereik van religieuze uitingen te onderstrepen, kennen we één bepaalde nieuwe religie die anders is dan alle andere – namelijk Scientology. In bepaalde opzichten lijkt Scientology wel op het boeddhisme, het jainisme en de sankhya traditie in het hindoeïsme; haar soteriologie rust echter op de vooronderstelling van praktische en systematische therapeutische technieken. Ze biedt aanhangers een gradiëntsgewijs pad van spirituele verlichting. Ze beweert de volgelingen te bevrijden van ongewenste effecten van oude trauma’s uit het huidige en eerdere levens. Ze is vrij van dogma’s, maar terwijl Scientology in abstracte termen als de “achtste drijfveer” een opperwezen erkent, probeert het nergens zijn eigenschappen te beschrijven. Bij dat wezen wordt ook niet gesmeekt en het wordt ook niet aanbeden. Er wordt vanuit gegaan dat de mens een spirituele eenheid is, een *thetan*, die in opeenvolgende levens stoffelijke menselijke lichamen bewoont. Hoewel hij geen deel van het fysische universum uitmaakt, wordt gesteld dat de thetan er verstrikt in is geraakt en daarbij een reactief verstand heeft gekregen, dat irrationeel en emotioneel reageert op alles wat pijnlijke en traumatische ervaringen oproept. Verlossing is het proces waarmee dat reactieve verstand verkleind en uiteindelijk vernietigd wordt, waardoor de persoon optimaal kan functioneren in het leven. Terwijl bij het boeddhistische concept van karma niet opgeroepen daden uit het verleden geacht worden onherroepelijk de ervaringen in het huidige leven te bepalen, worden de technieken van Scientology geacht het individu in staat te stellen de slechte gevolgen van schadelijke voorvallen uit het verleden terug te roepen, te confronteren en te boven te komen. Het ultieme doel is dat de thetan buiten het fysische gebied kan bestaan en dus buiten het lichaam – een staat die overeenkomsten heeft met het christelijke begrip van de geredde ziel, hoewel deze staat door heel andere procedures wordt bereikt en in heel andere termen wordt uitgedrukt.

Scientology wijkt radicaal af van zowel christelijke als boeddhistische soteriologische principes, doordat ze beweert dat ze de technieken die naar verlossing leiden, standaardiseert en rationaliseert. Ze past moderne technische methodes toe op spirituele doelen, in de poging zekerheid en een pragmatisch gerechtvaardigd systeem in spirituele oefeningen te introduceren. Opkomend in een periode waarin de seculiere wereld steeds meer gedomineerd wordt door wetenschap, is Scientology er ook van overtuigd dat de mens rationeel moet denken en zijn storende emoties moet controleren als een manier om tot spirituele verlichting en verlossing te komen. Ze vertegenwoordigt een belangrijke stroming in de tegenwoordige diversiteit van religieuze uitingen in onze pluralistische religieuze cultuur.

XX. DIVERSITEIT BINNEN RELIGIEUZE TRADITIES

De diversiteit onder religies wordt aangevuld door de diversiteit *binnen* religies, en dit zelfs binnen een oorspronkelijk orthodoxe traditie, dat wil zeggen zonder inachtneming van de verschillende uitingen van oneens zijn met, waar we al op hebben gezinspeeld. Er moet erkend worden dat consistentie voor religie geen wens is die eerste prioriteit heeft en dat zelfs het christendom, dat veel meer systematisch gestructureerde patronen van zowel doctrine als organisatie heeft, niettemin onnauwkeurige formuleringen steunt betreffende doctrine, dubbelzinnigheden, tegenstrijdigheden, en zelfs aperte tegenstrijdigheden. De traditionele religieuze taal van zelfs het christendom probeert niet altijd dubbelzinnigheden te verwijderen, maar probeert ze soms zelfs te steunen. Dergelijke taal dient, niet alleen en niet per se allereerst, om herkomst aan te geven. Ze heeft even belangrijke functies bij het oproepen van emotionele reacties als bij het omschrijven van waarden en talenten. Het cognitieve, emotionele en evaluerende zijn op een onverbreekelijke manier vermengd, een manier die nogal vreemd is voor op wetenschap gebaseerde denkwijzen. Als gevolg van deze multifunctionaliteit ontbreekt het de taal van religie vanuit wetenschappelijk of gerechtelijk oogpunt gezien, vaak aan duidelijkheid, definities en specificiteit. In religie kan dit als normaal beschouwd worden, zelf wanneer, zoals bij het christendom, eeuwenlang aanhoudende intellectuele pogingen zijn ondernomen om religieuze doctrines samenhangend te verwoorden.

XXI. DIVERSITEIT EN RELIGIEUZE EVOLUTIE

Het is een feit dat de evolutie van religies in bepaalde mate bijdraagt aan de interne diversiteit van een orthodoxe traditie. Een dergelijke evolutie is meteen duidelijk in de joods-christelijke geschriften, en zonder bevestiging van dat proces is het moeilijk de wraakzuchtige stamgod in het verslag van het Oude Testament van de oude Israëlieten te verzoenen met het spiritueel veel begaafdere en universele wezen in de geschriften van de latere profeten en in het Nieuwe Testament. Pogingen om deze verschillende afbeeldingen van godheid passend te maken, hebben aanleiding gegeven tot meningsverschillen binnen en tussen kerken en bewegingen, en onder theologen. De basisaannames van christelijke theologen zijn door de eeuwen heen steeds veranderd maar er is helemaal geen overeenstemming over, terwijl onder leken-christenen veel meer verschillende opvattingen gevonden kunnen worden betreffende alle grondbeginselen van het geloof. Sommige van die opvattingen zijn kenmerkend voor meningen die eeuwen geleden algemener golden en het feit dat sommige leken ze aan blijven hangen maakt de noodzaak duidelijk dat het fenomeen religieuze evolutie geëvalueerd moet worden om de diversiteit binnen de ene orthodoxe traditie te begrijpen. Een voorbeeld hiervan is dat de meeste liberale zelfbenoemde “verlichte” christenen tegenwoordig niet meer in de hel of de

Duivel geloven; er zijn echter veel christenen die dat wél doen, en niet alleen zij die beschreven worden als “fundamentalisten”. Of het feit dat in de 18e en 19e eeuw de meeste christenen geloofden in de letterlijke wederopstanding van het lichaam; tegenwoordig lijkt echter slechts een minderheid van orthodoxe gelovigen dit dogma te onderschrijven. Toch hebben christenen eeuwenlang geargumenteed over de voorspelde tijd van de aanvang van het millennium, of het vooraf zou gaan aan de wederkomst van Christus of erop zou volgen, terwijl velen dit vooruitzicht helemaal opzij gezet lijken te hebben.

XXII. THEOLOGISCHE OPVATTINGEN EN RELIGIEUS GELOOF

Als de tolerantie van verschillende religies is toegenomen, dan is het groeiende verschil tussen de overtuigingen van theologen en de meer toegewijde leken van dezelfde religie een factor die het misschien af en toe moeilijk gemaakt om andere tolerantie te onthouden. Een deel van de leken blijft de letterlijke inspiratie van de geschriften bevestigen, terwijl andere, die minder zeker zijn van mondelinge inspiratie, niettemin geloven in de authenticiteit van wat zij begrijpen dat de geschriften overbrengen. Ook de geestelijkheid, hoewel meestal minder ver verwijderd van de gewone leken-gelovigen dan de geleerde en professionele theologen, verwerpen tegenwoordig vaak de centrale stellingen van het geloof. In de laatste decennia zijn er anglicaanse [namelijk episcopale] bisschoppen geweest die openlijk afstand hebben genomen van de basispunten van het christelijk geloof als de onbevleete ontvangenis, de verrijzenis van Jezus, en de wederkomst. Sommige leken binnen dezelfde gezindte, zijn zeer van streek en diep geschokt geweest. Theologen zijn nog verder gegaan, enkele van hen betwisten het bestaan van een opperwezen in de zin als traditioneel beweerd door de christelijke kerk. Deze stroom van meningen werd verzameld door enige van de beroemdste en onderscheiden moderne theologen en is met name te vinden in de geschriften van Dietrich Bonhoeffer en Paul Tillich, maar wordt waarschijnlijk het best weergegeven in zijn meest populaire en invloedrijke beeld door J.A.T. Robinson, bisschop van Woolwich. A. T. Robinson, bisschop van Woolwich. In 1963 gaf de bisschop een samenvatting van deze trend in het christelijk denken in zijn bestseller: *Honest to God*. Hij zette de argumenten uiteen voor het afstand doen van het idee van God als een persoonlijk wezen, dat “daar ergens” bestond en hij betwistte het hele idee van “christelijk theïsme”. Hij citeerde Bonhoeffer:

“De mens heeft geleerd het hoofd te bieden aan alle belangrijke vragen zonder toevlucht tot God als werkhypothese. Bij vragen over wetenschap, kunst, en zelfs ethiek, is dit een begrip geworden, dat men nauwelijks nog durft te betwifelen. De laatste honderd jaar, of iets dergelijks, geldt dit ook steeds meer voor religieuze vragen: het wordt duidelijk dat alles doorgaat zonder ‘God’, net als voorheen.” [p. 36]

Van Tillich citeerde de bisschop het volgende:

“De naam van die oneindige en onuitputtelijke diepte en basis van al het zijn is God. Die diepte is wat het woord God betekent. Als dat woord niet veel voor je betekent, vertaal het dan en spreek over de diepten van je leven, over je grootste zorg, over wat je zonder voorbehoud serieus neemt. Hij die diepte kent, kent God. [p. 22]

Voor zichzelf zegt de bisschop:

“...zoals [Tillich] zegt, heeft het theïsme, zoals het gewoonlijk uitgelegd wordt: ‘van God een hemelse, geheel perfecte persoon gemaakt die de leiding heeft over de wereld en de mensheid’ ” [p. 39] “...Ik ben ervan overtuigd dat Tillich gelijk heeft wanneer hij zegt, dat het protest van het atheïsme tegen zo’n hoogste persoon juist is.” [p. 41]

“We zullen uiteindelijk niet beter in staat zijn om de mens te overtuigen van het bestaan van een God ‘daar ergens’ die ze in moeten schakelen om hun leven op orde te brengen, dan ze ervan te overtuigen dat ze de goden van Olympus serieus moeten nemen.” [p.43]; “Zeggen dat ‘God persoonlijk is’, is zeggen dat persoonlijkheid van *ultieme* betekenis is in de samenstelling van het universum en dat we bij persoonlijke relaties, beter dan waar dan ook, in aanraking komen met de uiteindelijke betekenis van het bestaan.” [p. 48–9]

Onderscheid makend tussen realiteit en bestaan, zoals theologen doen, beweerde de bisschop dat God uitermate reëel was, maar dat hij niet bestond, aangezien bestaan eindigheid in tijd en ruimte ingehouden zou hebben en dus deel van het universum zijn.

Niet alleen het idee van een opperwezen werd betwist, maar ook het traditionele begrip van Jezus. Ook in geavanceerde theologische kringen uit de 20e eeuw was een herinterpretatie van het Nieuwe Testament en van de persoon van Jezus gaande geweest. Albert Schweitzer had in 1906 een werk gepubliceerd met de vertaalde Engelse titel *The Quest of the Historical Jesus*, waarin hij Jezus afschilderde als een Joodse profeet met ietwat misleidende ideeën en heel erg een kind van zijn tijd. Een radicalere en kritischere “ontmythologisering” werd ondernomen door Rudolf Bultmann die vanaf ongeveer 1940 aantoonde hoe geheel de evangeliën onderhevig waren aan de mythes die succesvol waren in de tijdsperiode waarin ze werden geschreven. Hij probeerde aan te tonen hoe weinig van de in de evangeliën gebruikte begrippen geaccepteerd konden worden door de 20e-eeuwse mens. De boodschap voor de

mensheid van het Nieuwe Testament zag hij vooral in de termen van de Duitse existentiële filosofie: het christendom werd een gids voor het morele leven van het individu, maar hij achtte het niet langer geloofwaardig als een groep leerstellingen over het feit dat God de wereld creëerde en leidt. Bultmann's werk zorgde voor nieuwe twijfels over de traditionele bewering dat Jezus God in stoffelijke vorm was en zaaide zo twijfel over alle christelijke leerstellingen van de kerk. Dit historische relativisme werd verder verwoord in een werk getiteld *The Myth of God Incarnate* (bewerkt door John Hick), uitgegeven in 1977, waarin een aantal van de meest vooraanstaande anglicaanse theologen de orthodoxe traditionele christelijke doctrine betwistte, vastgesteld tijdens de Raad van Chalcedon [451 v.CHR.] over de relatie van God met de man Jezus. Moderne theologen konden maar moeilijk geloven dat God mens was geworden zoals de kerk dat de voorgaande 15 eeuwen had onderwezen.

Deze verschillende stromen van theologische meningsverschillen: de overwogen afwijzing van het begrip van een persoonlijke God; het afstappen van het theïsme; de nieuwe nadruk op het relativisme van de Bijbel; en het betwisten van geaccepteerde ideeën over de aard van Christus en zijn relatie tot de godheid – dit alles vormt een groot verschil met het gekregen begrip van het christendom en het geloof van de meeste leken-gelovigen. Op deze manier plaatsten nu zelfs van christelijke bronnen afkomstige meningen over de aard van religie vraagtekens bij de impliciet christelijke criteria waarmee religie voorheen gedefinieerd werd.

XXIII. RELIGIE EN SOCIALE VERANDERING

Gezien de toegenomen druk om verandering in de moderne samenleving zou het verrassend zijn als enige belangrijke sociale instantie immuun was gebleken voor de gevolgen van dit proces. Hoewel stevig verankerd in het vrijwillige gebied van sociale activiteiten, heeft religie hier zeker op gereageerd, door in steeds meer verschillende vormen op te komen en met het veranderen van ideeën. Naarmate de bevolking van de westerse wereld in het algemeen beter opgeleid was, hebben moderne religies geprobeerd de concrete aspecten van de letterlijke historische perioden minder te benadrukken en als ze het überhaupt al deden, deden ze dat als poëtische of symbolische metaforen. Zelfs binnen de orthodoxe christelijke tradities is een afnemende nadruk op doctrines betreffende God, de schepping, zonde, incarnatie, verlossing of verdoemenis, en een grotere nadruk op een heleboel verschillende zaken. Op praktisch niveau en vooral in de belangrijkste christelijke gezindten zijn deze onderwerpen verankerd in de groei van de pastorale zorg die zich vanaf het midden van de 19e eeuw heeft ontwikkeld en nu

tot uiting komt in veel nieuwe vormen van gespecialiseerde pastorale zorg. Industrieel kapelaanschap (met inbegrip van de opgeheven werknemer-priester beweging); zorg in ziekenhuizen en gevangenissen; gespecialiseerde counseling bij huwelijksproblemen; christelijke therapie en genezing; rehabilitatie bij drugs- en alcoholverslaving; seksuele problemen; en houdingen ten opzichte van werk, zijn allemaal dagelijkse aanwijzingen van de verschillende praktische zorgen die hedendaagse religieuze en spirituele inspanningen stimuleren. Op het theoretischer niveau zijn deze aangevuld met een hernieuwde aanmoediging van een morele regel van persoonlijke verantwoordelijkheid; zorg voor sociale rechtvaardigheid; de zoektocht naar persoonlijke voldoening en kracht; en de toepassing van religie als een bron van positief denken.

Deze nieuwe oriëntaties zijn uitgedrukt in zowel orthodoxe als afwijkende vormen binnen het christendom; in de westerse samenleving heeft echter ook de vermenging van niet alleen sommige van de belangrijke oosterse geloven, aanvankelijk grotendeels door immigranten, plaatsgevonden maar ook van bewegingen die van die religies waren afgeleid, waarvan sommige qua vorm en wijze van uitdrukken speciaal waren aangepast om de westerse achterban aan te spreken. Daarnaast zijn er bewegingen die drijven op beweerd oud heidendom; andere die een beroep doen op een selectieve reeks mystieke tradities als de bronnen van inspiratie waar ze op drijven. Nog andere bewegingen proberen de praktijk van occulte kunsten te laten herleven en te verspreiden. Aan deze variëteit moeten de nieuwe religies worden toegevoegd die iets van de wetenschappelijke oriëntatie van de hedendaagse samenleving delen en die hun wetenschap gebruiken voor doeleinden die alleen maar als spiritueel beschreven kunnen worden. Op de achtergrond zijn ook de traditionelere christelijke sekten, waarvan enkele onder orthodoxe christenen ooit tot bezorgdheid leidden en af toe tot vijandigheid van de autoriteiten, maar die tegenwoordig steeds meer, en noodzakelijkerwijs, getolereerd en geaccepteerd worden als deel van het religieuze mozaïek van de hedendaagse samenleving. Het feit, dat ze niet langer zo sterk het middelpunt van aandacht of bezorgdheid zijn, geeft weer dat ze in de context van de hedendaagse religieuze diversiteit niet langer zo vreemd of zo afwijkend lijken als ze ooit deden.

XXIV. TRADITIONELE SEKTE

Strikt genomen worden als sekten aangemerkt die bewegingen die bestaan uit “afgescheiden gelovigen”, dat wil zeggen, bewegingen die, vanwege verschillende doctrines, praktijken of organisatie, van de heersende kerk(en) zijn afgescheiden, waarvan ze de brede traditie echter wel grotendeels delen. Door dit element van delen en de verkleining door de tijd heen van de

betekenis van hun verschillen, die het voor sommige voormalige sekten mogelijk maakte op te klimmen naar een positie om als gezindte beschouwd te worden. Gezindten worden in het algemeen als ongeveer gelijk gezien. Ze worden als zodanig erkend aangezien de onderwerpen waarover spanning bestaat met de bredere maatschappij – een dergelijke spanning is de typische omstandigheid van bewegingen die als sekten aangemerkt worden – opgelost worden of langzaam verdwijnen. Zo zijn de baptisten, de discipelen van christus, de kerk van de nazireeërs, en in bepaalde opzichten zelfs de methodisten, allemaal voorbeelden van instanties die het van sekte-tot-gezindte proces hebben doorlopen. De geleidelijke bevestiging van de status van gezindte van bepaalde bewegingen is ook een indicatie voor de groeiende tolerantie in de bredere samenleving aangezien de wettelijke beperkingen (in Europa) voor deze bewegingen en de sociale vernedering die ze ondergingen uiteindelijk stap voor stap verlicht werden.

Niet alle sekten ontwikkelen zich echter tot gezindten en veel hangt af van hoe ze zijn ontstaan en de soort oriëntatie ten opzichte van de wereld die hun leerstellingen kenmerkt. Sekten die, zoals de jehovah's getuigen en de broeders in christus, de snelle wederkomst tot het eerste punt van hun overtuigingen maken, zullen waarschijnlijk wel de spanning van sekte in de bredere samenleving houden, vooral als ze een streng evangelistisch programma volgen. Dat geldt ook voor sekten als de Exclusive (dat wil zeggen: Plymouth) Brethren die (hoewel ze ook geloof bevestigen in de spoedige wederkomst van Christus) zich vooral bezighouden met terugtrekking uit de bredere samenleving, die gezien wordt als van nature slecht, in hun eigen exclusieve gemeenschap. De spanning die bestaat tussen dergelijke sekten en de autoriteiten en op bepaalde momenten tussen de sekten en de bevolking, was meestal niet geconcentreerd op enig punt van de strafwet maar op de weigering van de sekteleiden om de burgerplichten uit te voeren die gewoonlijk van burgers gevraagd worden. Zo hebben ze typisch gewetensbezwaren gemaakt tegen militaire dienst, of, zoals bij sommige sekten het geval was, vrijstelling gezocht van jury dienst, of van lidmaatschap van handelsunies in landen (Groot-brittannie en Zweden) waar dat lidmaatschap in bepaalde industrieën in feite of vrijwel verplicht was. Door de tijd heen zijn dergelijke gewetensbezwaren in land na land geleidelijk toegestaan, zoals aan jehovah's getuigen in de Verenigde Staten voor vrijstelling van het salueren naar de nationale vlag of deelname in het zingen van het volkslied bij schoolbijeenkomsten of andere publieke gelegenheden. In deze en andere gevallen hebben christelijke sekten gevochten en hun zaken bij nationale of soms internationale hoven van justitie vaak gewonnen: hiermee hebben ze het gebied van religieuze vrijheid vergroot. Net als de sekten die uiteindelijk opklommen tot gezindten, waren zij vooral in hun beginnende als nieuwe bewegingen echter vaak onderhevig aan vervolging, discriminatie en kwelling.

XXV. DE WEERSTAND TEGEN NIEUWE RELIGIES

Misschien omdat de autoriteiten en het grote publiek in het westerse christendom religie zo vaak eng gedefinieerd hebben, volgens het vertrouwde model van de verkregen traditie van het orthodoxe christendom, zijn nieuwe religies door de hele geschiedenis heen aan sterke tegenstand onderworpen geweest. Dat gaat natuurlijk verder terug dan de vestiging van het christendom zelf. In de Romeinse wereld werden de eerste christenen zelf onderworpen aan beschuldigingen die nog steeds vertrouwd zijn – christenen werden ervan beschuldigd gezinnen uit elkaar te drijven; werden aangeklaagd voor geldzuchtige motieven; er werd gezegd dat ze meededen aan seksuele orgieën; en er werd gezegd dat ze sociale elites probeerden te infiltreren op jacht naar sinistere politieke doelen. Het exclusieve karakter van het christendom trok dergelijke beschuldigingen aan, maar diezelfde karaktertrek, samen met zijn ijver om leden te werven, maakte het christendom zelf een ongeëvenaarde instantie van religieuze intolerantie, die in sommige landen en in grotere of mindere mate tot in de moderne tijd is blijven bestaan. Zo hadden de quakers in het 17e-eeuwse Engeland te maken met een wilde vervolging door de autoriteiten, waarbij velen van hen gevangen gezet werden alleen maar omdat ze voor hun religieuze overtuigingen uitkwamen. Als een nieuwe religie in het 18e-eeuwse Engeland werden de methodisten door de massa aangevallen en geslagen en werden enkele van hun kapellen neergehaald, soms onder oogluikend toezicht of zelfs op initiatief van lokale magistraten. Aan het einde van de 19e eeuw was het leger des heils het onderwerp van rellen, waarbij in Engeland enkele van zijn leden werden gedood, terwijl ze in Zwitserland openlijk beschuldigd werden van bedrog en financiële exploitatie, en de mormonen, die soms gevangen werden gezet wanneer ze in Scandinavië nieuwe leden probeerden te werven, leden onder dezelfde beschuldigingen. De geschiedenis laat duidelijk zien hoeveel tegenstand er tegen nieuwe vormen van religieuze en spirituele uitingen is geweest, zelfs in de meer democratische en vermeende tolerantere landen van de westerse wereld. Met dat historisch verslag staan de recente resoluties van internationale instanties, die van staten vragen om religieuze tolerantie toe te passen en aan te moedigen, in scherp contrast.

XXVI. DE SOORTEN NIEUWE RELIGIES

Terwijl in het algemeen door heidense sekteleiden een grotere vijandigheid wordt uitgelokt dan door degenen met wie geen spoor van gezamenlijk geloof wordt gedeeld of ooit gedeeld werd, en vooral die voormalige co-religieuzen die zijn weggelopen de grootste vernederingen ondergaan, heeft de hedendaagse samenleving ook een aanzienlijke en aanhoudende intolerantie tentoongespreid tegen enkele van de nieuwe religies die sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog zijn opgekomen. Terwijl sommige van deze bewegingen naar

globale “gelijkenissen” gegroepeerd kunnen worden, zijn onder andere grote verschillen te onderscheiden. Sociologen hebben geprobeerd enige globale categorieën vast te stellen, niet zozeer op grond van gedeelde leerstellingen dan wel door de gelijkheid van doelen, veronderstellingen en vooruitzichten die de verschillende bewegingen omarmen. Ze hebben kortweg en globaal onderscheid gemaakt tussen bewegingen die beschreven worden als “wereld-bevestigend” en bewegingen die “wereld-verwerpend” zijn. Wereld-bevestigende bewegingen zijn de bewegingen die positief reageren op de bestaande seculiere cultuur en die hun aanhangers niet alleen spirituele zegeningen in het vooruitzicht stellen, maar ook materiële en psychische voordelen door vergrote emotionele zekerheid, therapie, verhoogde bekwaamheid en sociaal, en misschien ook wel economisch, succes. Wereld-verwerpende bewegingen proberen daarentegen hun leden voor zover mogelijk weg te trekken van elk soort betrokkenheid bij de bredere maatschappij en de seculiere cultuur, en bieden vooruitzichten van beloning in de teruggetrokken gemeenschap óf in een gelukkig leven, of gelukkige levens, na dit leven, of soms in beide. Deze brede categorieën doen natuurlijk geen recht aan de subtiliteiten van de theorieën of praktijken van elke beweging; ze maken echter een basisdichotomie van stromingen duidelijk onder de enkele honderden nieuwe religieuze groepen die in de tegenwoordige westerse samenlevingen aangetroffen worden.

Deze twee fundamentele stromingen zijn niet nieuw in de geschiedenis van religie, zoals blijkt van zelfs maar een oppervlakkige kennis van aan de ene kant de doelen van magische systemen en aan de andere kant de ascetische wereld-verwerpende morele regel van het middeleeuwse katholicisme of, een variant ervan, het 17e-eeuwse calvinisme. Beide stromingen kunnen gevonden worden in het tegenwoordige algemene christendom, hoewel wereld-verwerping later plaats gemaakt heeft voor een sterkere stroom van een wereld-bevestigende sfeer. Ondanks oriënteringen die ze soms delen met de gevestigde religie, hebben bewegingen van beide richtingen in recente decennia te maken gehad met tegenstand, vijandigheid, kwelling en zelfs vervolging. Omdat ze in het ene geval zo sterk afwijken qua onder andere organisationele kwesties, monotheïstische overtuigingen en de aard van vereringspraktijken, worden ze er al snel van beschuldigd dat ze helemaal niet religieus zijn; in het andere geval worden ze, omdat hun religie aanhangers ertoe overhaalt zich terug te trekken uit gewone seculiere zaken of zich met esoterisch mysticisme bezig te gaan houden, gezien als vijanden van de samenleving.

XXVII. WERELD-VERWERPENDE NIEUWE RELIGIES

De nieuwe religies die de wereld verwerpen zijn voornamelijk, maar niet uitsluitend, varianten of afleidingen van het hindoeïsme of het boeddhisme, in welke religies deze oriëntatie meestal de boventoon voert. Sommige (maar niet alle) nieuwe christelijke fundamentalistische

instanties werken binnen het raamwerk van een ethiekregel volgens welke de verwerping van de wereld de boventoon voert. Aanhangers van deze religies zetten typisch de eigentijdse, materiele, westerse waarden opzij. Ze kunnen een gemeenschappelijke leefstijl en misschien zelfs een leefstijl in communes aan gaan nemen en in nieuwe religies die van oosterse herkomst zijn, aanvaarden aanhangers typisch wat voor ons westerlingen vreemde begrippen zijn. In sommige gevallen kunnen ze oosterse talen voor verering leren en afstand doen van de westerse moraal en gewoonten ten gunste van andere taboes en verboden op het gebied van seksualiteit, sociale contacten, dieet, en zelfs kleding. De International Society for Krishna Consciousness (de Hare Krishna beweging) is misschien wel de meest opvallende beweging van dit soort, maar sommige met dezelfde overtuigingen kunnen gevonden worden in de Divine Light Mission en, zelfs hoewel ze beweert christelijk te zijn, in de unification kerk (de Moonies).

Naar de aard van deze oriëntatie zijn sommige wereld-verwerpende bewegingen ertoe geneigd om “totalistisch” te zijn, dat wil zeggen dat ze geneigd zijn te verwachten dat hun aanhangers zich helemaal aan hun geloof zullen geven en zich er helemaal voor in zullen zetten om alle onderdelen van hun leven in te richten volgens het geloof waar ze zich aan hebben verbonden. Dit wordt natuurlijk het gemakkelijkst gerealiseerd waar de beweging van aanhangers verwacht dat ze in gemeenschappen gaan leven. In veel opzichten lijkt die eis veel op de eis die gesteld wordt aan leden van kloosterordes (zowel christelijk als boeddhistisch). Er zijn wereld-verwerpende religies die de algehele scheiding van de bredere maatschappij die met het leven in gemeenschappen bereikt wordt, niet bepleiten. Deze bewegingen bieden in het algemeen een veelomvattend en vaak complex metafysisch systeem waarbinnen hun aanhangers opgedragen worden om intellectuele antwoorden te vinden op vragen betreffende de ultieme betekenis van het leven en het doel ervan. De meer gevorderde niveaus van metafysische leerstellingen kunnen vaak geheim zijn en alleen beschikbaar voor aanhangers. Tot dergelijke religies behoren theosofie, antroposofie en het gurdjieffisme. De mystieke inspanning hoeft echter niet altijd activiteiten voor het sociale voordeel uit te sluiten, zelfs als er ook een element van sociale terugtrekking aanwezig is: de onderwijsmogelijkheden voor gehandicapte kinderen die door de antroposofen beheerd worden, maken dat goed duidelijk.

XXVIII. WERELD-BEVESTIGING IN NIEUWE RELIGIES

Wereld-bevestigende religies ontmoeten intolerantie zelfs hoewel ze over het algemeen proberen om verlichte seculiere waarden te bevestigen. Niettegenstaande hun algemeen positieve oriëntatie ten opzichte van de wereld, kunnen ze ook een missie hebben om sociale hervormingen te propageren, vooral op die gebieden van het leven zoals gezondheidszorg,

onderwijs en religieuze vrijheid, die de kern van hun eigen kenmerkende waarden zijn. Het kernpunt van de tegenstand die ze ontmoeten, is dat dit soort religie wordt gepresenteerd als een middel op zich om de voordelen te realiseren van het soort, dat geassocieerd wordt met het alledaagse succes op het gebied van gezondheid, bekwaamheid, efficiënt werken, toegepaste intelligentie, en mogelijk zelfs rijkdom – in het algemeen, een betere ervaring van het leven in de wereld. Door traditionalisten worden dergelijke dingen beschouwd als te werelds om tot de juiste bezigheden van religie te behoren – vandaar de beschuldiging dat dit soort bewegingen “helemaal geen religies zijn”. Deze religies verwerpen in het algemeen de traditionele en emotionele aspecten van het algemene christendom. Ze worden gekenmerkt door een meer systematische en rationele benadering van het spirituele en zien samenhang tussen spirituele kennis en de dagelijkse verbetering van persoonlijke omstandigheden. Als verschillende religies gebruiken ze natuurlijk verschillende technieken waarmee spirituele energieën vrijgemaakt kunnen worden en verklaren ze hun successen in verschillende termen en met verwijzing naar hun eigen leerstellingen. Sociologisch, en zeker vanuit het gezichtspunt van religieuze vrijheid en mensenrechten, bieden deze religies mensen echter een onderscheidende interpretatie van leven en de geest. Ze claimen allemaal een praktische bevestiging door het aanbieden van een methode om hogere spirituele staten te bereiken, waarvan de effecten tot uiting komen in praktische dagelijkse psychische en materiële voordelen. Sommige van de eerste voorbeelden van wereld-bevestigende religies gebruikten een christelijk overzicht om hun oriëntatie voor te leggen – christian science en verschillende New Thought instanties, zoals unity en divine science, zijn voorbeelden. Meer recente religies die we als wereld-bevestigend kunnen zien, zijn niet afgeleid van de christelijke traditie. Hieronder zou Scientology kunnen vallen, terwijl in andere gevallen een wereld-bevestigende oriëntatie afgeleid is van oosterse religie, zoals in het geval van Soka Gakkai (nichiren boeddhisme) en transcendente meditatie van de maharishi.

XXIX. DE HOUDING VAN TEGENWOORDIGE NIEUWE RELIGIES

In de laatste decennia hebben we kunnen zien dat het aantal wereld-bevestigende en wereld-verwerpende religies is toegenomen (en ook dat van andere die minder gemakkelijk met deze brede dichotome termen gecategoriseerd kunnen worden). De wereld-verwerpende religies zijn opgekomen in protest tegen wat zij neigden te zien als het groeiende materialisme, consumentisme en hedonisme van de westerse samenleving. Sommige ervan hebben hun eigen oriëntaties in de ascetische traditie van het christendom, andere hebben wat affiniteit met milieukwesties en weer andere hebben hetzelfde gemoedsklimaat gebruikt, dat aanleiding gaf tot de “hippie” cultuur van de jaren 60 van de 20e eeuw. In contrast hiermee laten

wereld-bevestigende oriëntaties een sterke samenhang zien met de tegenwoordige seculiere cultuur en met enkele van de veranderde overtuigingen die in het 20e-eeuwse christendom duidelijk zijn. Zoals religieuze bezigheden zijn verschoven van de zorg om het leven na dit leven, waar het christendom zich in de vorige eeuwen het meest op richtte, zo zijn nieuwe religieuze bewegingen ook het idee van verlossing in deze wereld en in het huidige leven gaan benadrukken. Het verlengen van het leven, het najagen van geluk, het verwerkelijken van het menselijke potentieel zijn respectabele en breed onderschreven doelen geworden, en het is niet verrassend dat de nieuwe religies ze hebben omarmd. In een wereld van schaarste, natuurrampen, hongersnood, en lage technologieniveaus, was religieus ascetisme een passend moreel principe. Het complementeerde de behoeften van een productiemaatschappij, waarin hard werken en lage verdiensten geaccepteerd moesten worden, waarin beloningen uitgesteld moesten worden (vaak tot na een verondersteld leven na dit leven), zodat kapitaal vergaard kon worden. In een consumptiemaatschappij, waarin technologie grotere verwachtingen heeft gebracht van het welzijn en de rijkdom die ervaren zullen worden, zou een ascetische morele regel echter indruisen tegen de noodzaak om mensen ertoe te brengen de economie te steunen door bestedingen, het zoeken van entertainment en materieel welbevinden. Net zoals het traditionele ascetisme van het christendom uit de mode raakte, zo gingen de oriëntaties van nieuwe patronen van religieuze spiritualiteit de nieuwe sociale sfeer reflecteren. De huidige koers van hedonistische waarden in een seculiere maatschappij werd steeds meer gereflecteerd, zelf in de heersende religie. Het optimisme en de nadruk op het verwerven van onbegrensde winsten buiten de algemene trend, door christian science, werd binnen de belangrijkste geloofsovertuigingen gevolgd door de bepleiters van positief denken, Norman Vincent Peale, een protestant, monsignieur Fulton Sheen, een katholiek en Rabbi Joshua Liebman. In meer recente decennia werd de ontwikkeling gezien van Prosperity Theology als een legitimering van de voordelen die christenen zouden kunnen verwachten van een religie met veel gebed. Psychologische technieken voor verhoogde zelfcontrole, zelfbewustzijn, zelfverbetering, levensverlenging en een grotere mogelijkheid voor spirituele verrijking zijn onderdeel geworden van het repertoire van veel religieuze bewegingen, aangezien de samenleving de met zonden beladen theologieën die eens het centrale thema van de christelijke leerstellingen waren, niet langer ondersteunt.

XXX. RELIGIE EN NORMEN EN WAARDEN

Net zoals sommige van de nieuwe religies de moderne morele regels van de consumptiemaatschappij hebben ondersteund, waarbij de jacht op geluk in dit leven als een legitiem, zelfs prijzenswaardig doel voor de mensheid wordt bevestigd, zo passend hebben ze een veranderde relatie tussen spiritueel leven en morele voorschriften voortgebracht. Dit

is een van de facetten van verandering in religie die de autoriteiten en een groot deel van het algemene publiek, dat nog steeds vastzit in de tijdgeest van traditioneel moreel christelijk denken, moeten gaan accepteren. Toch moet het duidelijk zijn dat verschillende religies zeer verschillende houdingen ten opzichte van gedragsregels hebben behouden. Religies waren zeer verschillend in de aard van de morele regels die ze voorschreven, in de strengheid en aanhouding van hun eisen om hun toepassing en in de strengheid van de ermee verbonden sancties. In het orthodoxe jodendom zijn er regels voor alle details van de rituelen en vele eventualiteiten van het dagelijkse leven die in bijvoorbeeld de christelijke traditie helemaal niet geregeld zijn. In de islam beïnvloeden religieuze regels diverse situaties en voorzien in een systeem van wettelijke regulering voor de maatschappij, dat soms veel strenger en soms veel milder is dan in het christendom wordt gevonden. Zo doet de Koran aan de ene kant een beroep op handhaving van het opleggen volgens de Sharia wet van de zware straffen voor het begaan van misdaden en aan de andere kant de relatief milde mogelijkheden voor mannen om er vier vrouwen op na te houden en het gemak waarmee ze kunnen scheiden.

Theravada-boeddhisme zorgt voor een verder contrast. Er zijn voorschriften voor monniken terwijl leken slechts een paar algemene regels opgelegd krijgen. Een boeddhistische leek heeft de plicht niet te doden, te stelen, te liegen, verkeerde seksuele daden te begaan of alcohol te drinken. Daarnaast gaf Boeddha moreel advies betreffende huishoudelijke taken, gedrag ten opzichte van vrienden en het zorgen voor je partner, maar dit zijn aansporingen van wat je sociaal gezond verstand zou kunnen noemen. Het individu wordt ertoe aangezet om voorzichtig, zuinig, actief, billijk naar bedienden toe te zijn en diegenen als vrienden te kiezen die hem ervan weerhouden verkeerde dingen te doen en hem aansporen tot juist gedrag. Tot dergelijke deugden wordt echter opgeroepen als verlichte zelfinteresse; ze worden niet onderschreven door een begrip van zonde, zoals in het christendom opgenomen. Aan het negeren van deze deugden zijn geen speciale straffen verbonden, behalve dat ze slecht karma vormen. De religie schrijft geen andere sancties voor en er is geen wraakzuchtige god. Aangezien er vanuit wordt gegaan dat handelingen in een toekomstige reïncarnatie de status bepalen, zijn goede daden aan te raden, omdat ze in overeenstemming zijn met het achtvoudige pad van verlichting, aangezien ze zullen leiden naar wedergeboorten in betere omstandigheden en vermoedelijk naar de uiteindelijke overstijging van alle wedergeboorten en het bereiken van nirwana. Terwijl het boeddhisme zeker morele waarden onderwijst, wordt het individu behoorlijk vrij gelaten in zijn morele gedrag en is niet onderhevig aan de morele censuur of de dreigingen waarmee de christelijke moraliteit versterkt is. In andere samenlevingen wordt morele regelgeving niet afgeleid van duidelijk religieuze wortels: de morele code van Confucius en de samoerai kan de morele klasse van de Japanse samenleving net zo volledig, of vollediger geïnformeerd hebben dan de verschillende scholen van het

mahayana-boeddhisme die in Japan actief zijn. Men moet concluderen dat er geen *gewone* relatie bestaat tussen een stelsel van religieuze doctrines en een morele code. De samenhang van religie en morele regels in het christendom, de mechanismen waarmee moreel gedrag wordt voorgeschreven en de gevolgen die het voorspelt bij de overschrijding van zijn morele regels, vormen een patroon van een verband, maar een dergelijk patroon is niet typisch voor andere religieuze systemen, en het kan niet verondersteld worden, zoals leden van christelijke gemeenschappen soms geneigd waren te doen, een noodzakelijk of superieur model te zijn waarmee andere overeenkomsten beoordeeld moeten worden.

XXXI. DE MORELE ERFENIS VAN HET CHRISTENDOM

De rol van het onderwijzen van morele regels in het traditionele christendom staat in scherp contrast met wat in andere belangrijke religies wordt gevonden. Onder zijn verschillende niveaus van morele geboden is een uitgebreide code van verboden en overtredingen die als zonde worden beschouwd. De basisgeboden van het vroege jodendom met betrekking tot grotere overtredingen van het soort dat voorkwam in verscheidene religieuze tradities, werden in het christendom verhoogd met zware voorschriften met een gedetailleerder karakter, vooral met betrekking tot seksualiteit, en dat zowel door Jezus als door Paulus. Er waren ook adviezen voor perfectie van een misschien wel niet te realiseren soort: (“Wees daarom perfect”; en die, meer specifiek, eisen dat men zijn vijanden liefheeft; anderen “zevenenzeventig” keer vergeeft; dat men “de andere wang toekeert”, “niet over morgen nadenkt”, enz.). Het begrip zonde stond centraal in de christelijke morele code. Er werd vanuit gegaan dat de mens van nature zondig was en dat de meeste van zijn natuurlijke verlangens, zijn zoektocht naar beloning, voldoening, plezier en zelfs naar de verlenging van zijn eigen leven in deze wereld, al snel als zondig of als tot zonde leidend werden gezien. Van zijn aangeboren zondigheid kon alleen de voorbeeldige deugd en het bovenmenselijke offer van Christus hem verlossen. Daarom had hij een schuld bij Christus die hij nooit helemaal zou kunnen terugbetalen, wat hij ook deed. Als zondaar zou hij een doorlopende last van schuld met zich meedragen, zelfs als hij berouw toonde en door Christus verlost werd. Schuld was inderdaad het mechanisme dat de hele morele economie ondersteunde. De instelling van de mondelinge biecht, de ontwikkeling van een uitgebreide procedure voor boetedoening en later de middeleeuwse uitbreiding van het begrip Reiniging, zijn blijken van hoe zwaar de kerk zonde opnam en hoe ver ze ging om schuldgevoelens in te prenten. In de Middeleeuwen gaven de krampachtige uitbarstingen van zelfgeseling aan hoe dat schuldgevoel doorgedrongen was in het bewustzijn van de meer godsvruchtige onder de leken. Zelfs tegenwoordig is zelfgeseling verre van onbekend in bepaalde organisaties binnen de rooms katholieke kerk. Door zich sterk tegen zonde uit te spreken, erkende de katholieke kerk niettemin ook de aangeboren zwakte van de mensheid en kwam daaraan

tegemoet door de instelling van de biecht, die werkte als een middel om de schuld enigszins te verlichten. Het protestantisme daarentegen, verwierp een mechanisme voor de verlichting van schuldgevoelens, vooral in zijn calvinistische vorm, een beklemmender systeem waarin degenen die door God uitverkozen wilden worden, helemaal niet mochten zondigen. Om de persoonlijke angst van zondaars te intensiveren, wordt het calvinisme toegeschreven dat het een theologiesysteem en een doctrine van verlossing heeft ontwikkeld die tot een intensere internalisering van morele controle en meer geweten heeft geleid.

Pas in de 19e eeuw begon de christelijke bemoeienis met zonde aanzienlijk af te nemen. In de loop van die eeuw nam de christelijke bemoeienis met de hel en verdoemenis gestaag af, maar tegen die tijd hadden seculiere moraliteit en de roep om burgerlijk fatsoen een onafhankelijke invloed op het openbare leven verkregen. In de 20e eeuw was de zwaarte van de morele eisen van de voorgaande periode flink verminderd, totdat in de jaren 60 van die eeuw de formele morele beperkingen, vooral op het gebied van seksueel gedrag, ruimte maakten voor morele toegeeflijkheid. Dat proces werd misschien mogelijk gemaakt door de ontwikkeling van geboortebeperkende technieken en door de verschuiving op veel andere gebieden van het leven van afhankelijkheid van morele beperkingen naar zich verlaten op technologische controles. Het is dus duidelijk dat het gepostuleerde model van de relatie tussen religie en moraliteit verre van constant is geweest, zelfs in het geval van het christendom. Noch komt dit meten van diversiteit slechts op bij veranderingen die in de loop der tijd plaatsvinden. Hiervan zijn ook voorbeelden onder eigentijdse geloofsovertuigingen. De morele houdingen die onder de hedendaagse evangelisten aangetroffen worden, blijven een sterke bemoeienis met persoonlijk zondigen in vele gebieden van gedrag laten zien, maar het hele idee van zonde wordt langzamerhand als ouderwets gezien door veel liberale geestelijken, van wie er veel de tekortkomingen van het sociale systeem beschuldigen van verantwoordelijkheid voor het dolende gedrag van individuen. Sommige van deze liberale geestelijken verwerpen de beweringen van een absolute morele code helemaal; zij geven er de voorkeur aan zich te verbinden aan de morele normen van de situatie, waarvan de gevolgen vaak radicaal in tegenspraak zijn met de ontvangen traditionele christelijke morele richtlijnen. Een andere, nogal verschillende oriëntatie kan gevonden worden in christian science, waarin zonde louter gezien wordt als een fout die voortkomt uit een verkeerde interpretatie van de realiteit, en die, samen met ziekte, verwijderd kan worden, zo geloven christian scientists, door een verandering van materiële naar spirituele manieren van denken. Gezien deze diversiteit van begrippen van zonde binnen het hedendaagse christendom en de vele verschillende morele meningen die daar aangetroffen worden, is het duidelijk onjuist te verwachten in nieuwe religies morele geboden gereflecteerd te zien die mogelijk gelijk zijn aan die van christelijke kerken. Nieuwe religies zijn opgekomen in een

heel ander tijdperk dan het tijdperk waarin christelijke gezindten opkwamen en gevormd werden. De samenleving op zich is totaal anders en haar sociale, economische en bovenal technologische omgeving is onderhevig aan grondige en steeds snellere verandering. Wat mensen weten, wat ze willen, en het gebied van hun persoonlijke verantwoordelijkheden zijn van een fundamenteel ander soort en op een andere schaal dan de norm van voorbije eeuwen. Om de volgelingen aan te kunnen trekken die ze aantrekken, moeten nieuwe religies zich onvermijdelijk niet langer aan de traditionele stereotypes confirmeren. Dat maakt ze niet minder religieus.

XXXII. HOE MOET EEN RELIGIE ERUITZIEN?

Religieuze overtuigingen en de daarmee samenhangende morele waarden worden gewoonlijk gevat in organisatiestructuren, vaste procedures, en uitgedrukt met bepaalde symbolen. In de westerse samenleving zijn de vormen van christelijke instanties zo ingeburgerd, dat het vaak zelfs voor geseculariseerde leken gemakkelijk is om te veronderstellen dat een religie structuren en symbolen moet hebben die analoog zijn aan die van het christendom. Het model van de aparte kerk, een stabiele congregatie, die gediend wordt door een daar wonende priester die de macht heeft te bemiddelen of te adviseren, zijn allemaal zaken waar gelijksoortige dingen voor worden verwacht van andere religies. Toch maakt zelfs een oppervlakkig onderzoek duidelijk dat religie er niet als dit model uit hoeft te zien. De belangrijke wereldreligies laten een verscheidenheid aan verschillende regelingen zien van, aan de ene kant, het sacerdotisme (het geloof dat priesters handelen als bemiddelaars tussen God en de mensen), het offeren en het toedienen van sacramenten met een overvloedig gebruik van hulpmiddelen voor het geloof (zoals wierook, dans en metaforen) tot aan de andere kant scherp ascetisme en eenzijdige afhankelijkheid van mondelinge expressie en gebed. Beide uitersten kunnen gevonden worden binnen één belangrijke traditie, in het hindoeïsme of het christendom, terwijl de islam in zijn orthodoxe vorm meer ascetisch is – zijn extatische uitingen zijn meer randverschijnselen.

Religieuze verering kent veel verschillende vormen en frequenties onder de verschillende religies. Ze heeft verschillende gevolgen en neemt een andere vorm aan in niet-theïstische systemen als het boeddhisme. Aangezien er geen overstijgende godheid is, heeft smeken geen zin, is er geen plek voor verering, geen behoefte voor uitingen van afhankelijkheid, nederigheid en ondergeschiktheid, geen nut in loven – allemaal onderdeel van christelijke verering. Toch is de hedendaagse christelijke verering op zich het product van een lang evolutieproces. De joods-christelijke traditie is door de eeuwen heen radicaal veranderd. De eisen in het Oude Testament voor het offeren van dieren aan een wraakzuchtige God

staan ver weg van de vrome praktijk van het 19e-eeuwse algemene protestantisme. De vervanging van het zingend bidden en het metrisch zingen van psalmen door populaire hymnes gaf de christelijke verering in de loop van een paar eeuwen een heel andere aanblik. Tegenwoordig is het idee van een antropomorfische God in het christendom verbleekt, en vanuit het gezichtspunt van moderne theologie, is tegenwoordige christelijke verering, waarin antropomorfische metaforen in overvloed aanwezig zijn, duidelijk ouderwets. Het kan nauwelijks verrassend zijn dat in bepaalde moderne gezindten, niet belast met oude tradities (waarin het platina van oudheid gemakkelijk aangezien wordt voor het aura van heiligheid) de sporen van het antropomorfisme van het verleden verminderd moeten hebben, zo niet er helemaal afstand van hebben gedaan. Zelfs los van dergelijke evolutionaire trends, is er echter genoeg diversiteit onder christelijke gezindten om vast te stellen dat elke stereotypering van wat verering inhoudt, de veelzijdige diversiteit van religie in de huidige wereld schendt. Dus ontwikkelde de roomse kerk het uitgebreide gebruik van hoor-, zicht- en reuksensaties tijdens de geloofsdienst. Terwijl ze het gebruik van dansen en drugs, die in andere religies gebruikt worden, afwijst, heeft de katholieke liturgie uitgebreide rituelen, sacramenten en kledingstukken, een heleboel symbolen en een overvloed aan ceremonies die de kalender en hiërarchie van de kerk markeren en de overlijdensrituelen voor individuen. Het scherpste contrast tot het rooms-katholicisme zijn de quakers, die elk idee van priesterschap verwerpen, elke uitvoering van rituelen (zelfs van de niet-sacramentele herdenkingspatronen van rituelen die gebruikelijk zijn bij sommige van de protestantse gezindten) en het gebruik van metaforen en kledingstukken. Nadruk op de kwaliteit en de kundigheid van lekenuitvoeringen, de verwerping van heiligheid, zowel van gebouwen, plaatsen, seizoenen of ceremonies en hulpmiddelen als talismannen en rozenkransen, is in meer of mindere mate een kenmerk van de protestantse religie. Evangelisten verwerpen het idee van priesterschap, en quakers, brethren, christadelphians, en christian scientists functioneren zonder een bezoldigd priesterschap. Terwijl de meeste protestante gezindten een ceremonie handhaven waarin het brood gebroken wordt, doen ze dat vaak als een herinneringshandeling om aan de geschriften te gehoorzamen en niet zozeer als aan handeling met enige wezenlijke kracht. Terwijl verschillende handelingen in bepaalde gevallen dus dezelfde betekenis hebben, krijgt een ogenschijnlijk zelfde handeling in andere gevallen, zoals het breken van het brood, in overeenstemming met de leerstellingen van de gezindte, een andere betekenis. Waar, als bij christian science, de godheid beschouwd wordt als een abstract principe, zien handelingen van verering, terwijl ze een vertrouwd religieus doel hebben om de gelovige in contact te brengen met een goddelijke geest, er totaal anders uit dan de smekende praktijken van gezindten die een antropomorfische kijk op de godheid behouden.

Nieuwe religies – en alle religies waren ooit nieuw – zijn geneigd sommige van de traditionele praktijken en instanties van oudere en gevestigde geloven overboord te gooien. Ze zijn daar zelfs meer toe geneigd als ze opkomen in tijden van versnelde sociale en technische ontwikkelingen, wanneer de leefpatronen van gewone mensen radicale veranderingen ondergaan en wanneer veronderstellingen over basisinstituties – de familie, de gemeenschap, het onderwijs, de economische orde – allemaal veranderen. In een meer dynamische gemeenschap, waarin de persoonlijke relaties steeds onpersoonlijker worden en de invloed van nieuw communicatiemedia en een bredere verspreiding van allerlei soorten informatie en kennis toenemen, is de grotere diversiteit van religieuze uitingen helemaal te verwachten. In de westerse samenleving zijn nieuwe religies er niet toe geneigd de structuren te waarderen van de kerken die twee, drie, vier of vijftien of meer eeuwen geleden zijn ontstaan. Om een voorbeeld te geven: gezien de toegenomen mate van sociale, geografische en dagelijkse mobiliteit van de moderne bevolking, zou het niet juist zijn te veronderstellen dat nieuwe religies zich als stabiele en statische gemeenschappen in kloosterordes zouden organiseren. Andere communicatietechnieken hebben de preekstoel en de drukpers overstegen en het zou verrassend zijn als nieuwe religies op dit gebied en andere gebieden de vergrote mogelijkheden van de eeuw waarin ze opkomen, niet zouden omarmen. Het feit dat ze dingen anders doen dan de traditionele stereotypes van religie, dat ze buiten de westerse samenleving kijken voor hun legitimiteit, of dat ze nieuwe technieken voor spirituele verlichting gebruiken, diskwalificeert ze niet als uitingen van menselijke religiositeit.

XXXIII. TOT SLOT

Net zoals geleerden zich de hedendaagse diversiteit in de tegenwoordige samenleving hebben gerealiseerd, zo wordt het noodzakelijk, als de basismensenrechten van vrijheid van godsdienst behouden moeten worden, dat oude stereotypen van waar een religie nu precies uit bestaat, opzij gezet worden. In een cultureel pluralistische wereld kan religie, net als andere sociale verschijnselen, vele vormen aannemen. Wat een religie nu precies is, kan niet bepaald worden door de toepassing van begrippen die aan één bepaalde traditie ontleend zijn. Slechts een grotere mate van abstractie, superieur aan elke bepaalde cultuur en elke bepaalde religie, kan binnen één referentiekader de mate van diversiteit van tegenwoordige religieuze bewegingen omvatten. Net zoals de concrete verschijnselen van één bepaalde religie niet mag worden toegestaan de noodzakelijke stijl van andere geloven voor te schrijven, zo moet ook de gebruikte taal zo min mogelijk verontreinigd zijn door specifiek culturele bijbetekenissen. Met dit doel en in het belang van rechtvaardigheid bij zaken

betreffende religies werd de inventarisatie van mogelijkheden vervaardigd, die hierboven is weergegeven [Sectie 11]. Alleen met een dergelijk middel, bewust geconstrueerd om én de ontwikkelende aard van religie én om de verschillende facetten van denken onder aparte categorieën onder te brengen, valt te verwachten dat de verscheidenheid aan hedendaagse religies de aandacht krijgt die ze verdient.

BRYAN RONALD WILSON

28 april 1995

Oxford, Engeland

BRYAN RONALD WILSON

Bryan Ronald Wilson is de Reader Emeritus in Sociologie bij de Universiteit van Oxford. Van 1963 tot 1993 was hij ook Hoogleraar bij het All Souls College, en in 1993 werd hij gekozen tot Emeritus Hoogleraar.

Hij heeft meer dan veertig jaar onderzoek gedaan naar religieuze minderheidsbewegingen in Groot-Brittannië en overzees (onder andere in de Verenigde Staten, Ghana, Kenia, België en Japan). Zijn werk heeft onder andere het lezen van de publicaties van deze bewegingen ingehouden en, waar mogelijk, contacten met hun leden in hun vergaderingen, diensten en thuis. Het heeft ook aanhoudende aandacht voor, en kritische beoordeling van, de werken van andere geleerden ingehouden.

Hij heeft de Degrees of B.Sc. (Econ) en Ph.D. van de Universiteit van Londen en de M.A. van de Universiteit van Oxford. In 1984, bevestigde de Universiteit van Oxford de waarde van zijn gepubliceerde werk door hem de titel van D.Litt. toe te kennen. In 1992 kende de Katholieke Universiteit van Leuven, België hem de titel van Doctor Honoris Causa toe. In 1994 werd hij gekozen tot Hoogleraar van de British Academy.

In verschillende tijdsperioden heeft hij volgende nevenfuncties bekleed:

Commonwealth Fund Fellow (Harkness Foundation) bij de Universiteit van Californië, Berkeley, Verenigde Staten, 1957–8;

Gastprofessor, Universiteit van Ghana, 1964;

Hoogleraar van de Counsel of Learned Societies, bij de Universiteit van Californië, Berkeley, Verenigde Staten, 1966–7;

Research Consultant voor de Sociology of Religion bij de Universiteit van Padua, Italië, 1968–72;

Gasthoogleraar van de Japan Society, 1975;

Gastprofessor, de Katholieke Universiteit van Leuven, België, 1976; 1982; 1986; 1993;

Snider Gastprofessor, Universiteit van Toronto, Canada, 1978;

Gastprofessor in de Sociology of Religion, en Consultant for Religious Studies bij de Mahidol Universiteit, Bangkok, Thailand, 1980–1;

Scott Gasthoogleraar, Ormond College, Universiteit van Melbourne, Australië, 1981;

Gastprofessor, Universiteit van Queensland, Australië, 1986;

Onderscheiden Gastprofessor, Universiteit van Californië, Santa Barbara, Californië, Verenigde Staten, 1987;

Van 1971–5 was hij President of the Conférence Internationale de Sociologie Religieuse (de wereldwijde organisatie voor de discipline). In 1991 werd hij gekozen tot Honorary President van deze organisatie, nu hernoemd als Société Internationale de Sociologie des Religions;

Raadslid van de Society for the Scientific Study of Religion (Verenigde Staten) 1977–9;

Gedurende verscheidene jaren European Associate Editor, *Journal for the Scientific Study of Religion*;

Gedurende zes jaar Joint Editor van *The Annual Review of the Social Sciences of Religion*.

Hij heeft uitgebreid over religieuze minderheidsbewegingen college gegeven in Groot-Brittannië, Australië, België, Canada, Japan en de Verenigde Staten, en bij gelegenheid in Duitsland, Finland, Frankrijk, Nederland, Noorwegen en Zweden.

Hij is als getuige deskundige van sekten opgeroepen door rechtbanken in Groot-Brittannië, Nederland, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika en heeft beëdigde verklaringen geleverd aan rechtbanken in Australië en Frankrijk. Hij is ook opgeroepen om schriftelijk deskundigenadvies

over religieuze bewegingen uit te brengen voor het Parliamentary Home Affairs Committee of the House of Commons.

Naast andere werken heeft hij ook negen boeken gepubliceerd, geheel of gedeeltelijk gewijd aan religieuze minderheidsbewegingen.

Sects and Society: the Sociology of Three Religious Groups in Britain, Londen: Heinemann and Berkeley: University of California Press, 1961; herdrukt, Westport, Conn., Verenigde Staten; Greenwood Press, 1978;

Patterns of Sectarianism(bewerkt) Londen: Heinemann, 1967;

Religious Sects, Londen: Weidenfeld and Nicholson; New York: McGraw Hill, 1970 (ook uitgegeven vertaald in het Frans, Duits, Spaans, Zweeds en Japans);

Magic and the Millennium, Londen: Heinemann, en New York: Harper and Row, 1973;

Contemporary Transformations of Religion, Londen: Oxford University Press, 1976 (ook uitgegeven vertaald in het Italiaans en het Japans);

The Social Impact of the New Religious Movements (bewerkt) New York: Rose of Sharon Press, 1981;

Religion in Sociological Perspective, Oxford: Clarendon Press, 1982 (ook uitgegeven vertaald in het Italiaans; Japanse vertaling in voorbereiding);

The Social Dimensions of Sectarianism, Oxford: Clarendon Press, 1990;

A Time to Chant: the Soka Gakkai Buddhists in Britain, [met K. Dobbelaere] Oxford: Clarendon Press, 1994 (Japanse vertaling in voorbereiding).

Hij heeft ook meer dan vijftientig artikelen over religieuze minderheidsgroeperingen bijgedragen aan bewerkte werken en geleerde bladen in Groot-Brittannië, de Verenigde Staten, Frankrijk, België, Duitsland, Nederland en Japan. Hij heeft artikelen bijgedragen aan de *Encyclopaedia Britannica*; *the Encyclopedia of the Social Sciences*; *the Encyclopedia of Religion*, en werkt thans aan een opdracht voor de *Enciclopedia Italiana*.

